

"ושני קדש היו"

מבוא

המחקר הגאוגרפי של המקרא שקד מראשיתו על איתור האתרים המוזכרים בתורה בהקשר ליציאת מצרים ובאמצעותו חתר לזיהוי מסלול נדודיהם של בני ישראל.

מתוך כארבעים אתרים המוזכרים בספרי התורה בהקשר למסלול הנדודים של בני ישראל,¹ מתבלטים הר סיני וקדש ברנע כבעלי חשיבות מיוחדת.² בעוד איתור הר סיני חשוב 'רק' לקביעת מסלול נדודי בני ישראל במדבר, הרי קדש ברנע חשובה הן למסלול הנדידה, הן לסוגיית כיבוש הארץ מהדרום³ והן לקביעת גבולה הדרומי של ארץ ישראל.⁴ עם התקדמות המחקר גדלה חשיבותה של קדש ברנע בעיני

* רש"י על במדבר ל"ב, ח.

תודתי נתונה לפרופ' יהושע שורץ, לפרופ' אהרון דמסקי ולד"ר ברוך שורץ שקראו את כתב היד. הערותיהם החשובות עזרו לי בגיבוש מאמר זה.

1. רש"י מונה ארבעים ושניים אתרים - ראה פירושו על במדבר ל"ג, א.
2. ש"א ליוגסטס, ערך 'מסעי בני ישראל', *אנציקלופדיה מקראית* ה, ירושלים תשכ"ח, עמ' 170-167; מ' הרן, 'דרכיהם של יוצאי מצרים', *תרביץ* מ, תשל"א, עמ' 113-143 ובעיקר עמ' 116. על חשיבותה המיוחדת של קדש ברנע ראה: ב' מזר, 'יציאת מצרים וכיבוש הארץ', בתוך: ב' מזר (עורך), *האבות והשופטים, דברי ימי ישראל מראשיתם עד כינון המלוכה (ההיסטוריה של עם ישראל ב)*, ירושלים-רמת גן תשכ"ז, עמ' 187-199 ובעיקר עמ' 190; J. Wellhausen, *Prolegomena to the History of Israel*, J.S. Black and A.M. Menzies (translators), Edinburgh 1885, pp. 430-440; H.C. Trumbull, *Kadesh Barnea*, London 1884, pp. 15-28; H.H. Rowley, *From Joseph to Joshua, Biblical Traditions in The Light of Archaeology*, Oxford 1950, pp. 106-108
3. י' ליוור, 'סיפור המרגלים ובעיית החדירה לכנען מן הדרום', בתוך: ש' אברמסקי ואחרים (עורכים), *ספר שמואל ייבין*, ירושלים תשל"ל, עמ' 216-241.
4. ה"ק טרומבול (לעיל, הערה 2), עמ' 28; דב"ג הכהן, 'גבולה הדרומי של ארץ-ישראל בספרות התנאים ובמקרא', *קתדרה* 88, תשנ"ח, עמ' 15-38; ז' משל, 'גבול הדרומי של כנען ויהודה בהיבט גיאוגרפי', בתוך: י' אשל (עורך), *מחקרי יהודה ושומרון* ט, אריאל תש"ס, עמ' 27-37; Z. Kallai, 'The Southern Border of the Land of Israel - Pattern and Application', in: idem, *Biblical Historiography and Historical Geography*

החוקרים עד ליצירת 'תאוריית קדש'⁵. בהתאם לתאוריה זו היו בקדש [ברנע] מקדש ומרכז לשבטי הדרום.⁶ מסביב למרכז זה גובשו שבטי הדרום וייתכן שאף גיבושם של כל שבטי ישראל לעם התרחש במקום זה. כיוון שכך היו חוקרים שראו במקום את הבמה למרב האירועים המופיעים בספרים שמות ובמדבר:⁷ המתקת מי מרה (שמות ט"ו, כג-כו), נתינת המן והשלו (שם ט"ז, ב-כא; במדבר י"א, ד-טו, ל-לג), מסה ומריבה (שמות י"ז, א-ז), מלחמת עמלק (שם י"ז, ח-יג), ביקור יתרו (שם י"ח, א-כז), מינוי שבעים הזקנים (במדבר י"א, טז-כט), תלונת אהרן ומרים (שם י"ב, א-טו), פרשת המרגלים (במדבר י"ג-י"ד), מלחמת חרמה (שם י"ד, מ-מה; כ"א, א-ג), פרשת קרח (שם ט"ז), מות מרים (שם כ', א) ופרשת מי מריבה (שם כ', ב-ג).⁸

גם אם לא אמרו זאת החוקרים בפירוש, הרי ההנחה העומדת בבסיס העבודות העוסקות בקדש [ברנע] היא כי השם 'קדש' הנו קיצור שמה של קדש ברנע.⁹

(*Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des antiken Judentums*, 44), Frankfurt am Main 1998, pp. 211-217 (= VT 37, 1987, pp. 438-445)

5. ראה: ה"ה רולי (לעיל, הערה 2), עמ' 110-114; E. Meyer, *Die Israeliten und ihre Nachbahrstämme. Alttestamentliche Untersuchungen*, Halle 1906, pp. 60-71; H. Gressmann, *Mose und sein Zeit, Ein Kommentar zu den Mose-Sagen*, Göttingen 1913, pp. 419-424; T.J. Meek, *Hebrew Origins*, New York 1950, pp. 35-41; E. Auerbach, *Moses*, Amsterdam 1953, pp. 74-121; C.A. Simpson, *The Early Tradition of Israel, A Critical Analysis of the Pre-deuteronomiac Narrative of the Hexateuch*, Oxford 1948, pp. 419-420; M.L. Newman, *The People of the Covenant, A Study of Israel from Moses to the Monarchy*, London 1965, pp. 75-83
6. על קדש כמרכז האמפיקטיוני הקדום של ישראל, ראה: S. Mowinckle, 'Immanuelprofetien Jes. 7: Streifly fra Ugarit I', *Norsk Geografisk Tidsskrift* 42, 1941, pp. 13-14
7. את תחילתו של התהליך ניתן לראות בעבודתו של טרומבול. ראה: ה"ק טרומבול (לעיל, הערה 2), עמ' 17-24. לשיאו של התהליך ראה: מ"ל גיומן (לעיל, הערה 5), עמ' 74-75, 90-101, ושם ביבליוגרפיה נוספת. גם רבים מסיפורי האבות זהו בקדש. ראה: L. Waterman, 'Jacob the Forgotten Supplanter', *The American Journal of Semitic Languages* (= *AJSL*) 55, 1938, pp. 25-43, esp. pp. 26-28
8. בנוסף לנ"ל, ראה: ק"א סימפסון (לעיל, הערה 5), עמ' 230.
9. ראה: 'י אהרוני, ערך 'קדש', קדש ברנע', *אנציקלופדיה מקראית* ז, ירושלים תשל"ו, עמ' 39-42; S.R. Driver, *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*, Edinburgh 1986³, p. 6. אולברייט לעומת זאת רואה בשם 'קדש ברנע' שילוב שמות שני מקומות: 'קדש' ו'ברנע', אך גם הוא ממקם את שני המקומות באותה הסביבה. ראה: W.F. Albright, 'Abram the Hebrew: a New Archaeological Interpretation', *BASOR* 163, 1961, pp. 36-54, esp. p. 32, n. 4. עמ' 217. בעקבותיהם גרס גם ר' יואל בן-נון. ראה: 'י בן-נון, "ערי הכר" - מצפון לים

מכללת הרצוג

אוסביוס (סוף המאה השלישית וראשית המאה הרביעית לספירה) היה הראשון שאיחד את השניים בזהותו הן את קדש ברנע והן אתרים הקשורים לקדש עם פטרה.¹⁰ מאז נחלקו החוקרים בשאלת האתר שאותו יש לזהות עם קדש [ברנע],¹¹ אך עצם הזהות של קדש ושל קדש ברנע התקבלה בקרב החוקרים כעובדה שאינה זקוקה להוכחה ושאינה צריכה בדיקה.¹²

דעה שונה הוצגה על ידי רש"י וראב"ע, אך הם הביעו את דעתם ללא הנמקה.¹³ בדיקה פרטנית של הנושא נעשתה רק בדור שלאחריהם על ידי רמב"ן, שסקר את כל המקורות והגיע למסקנה כי: "קדש זה [קדשה' (במדבר י"ג, כו), דבג"ה] הוא קדש ברנע אשר במדבר פארן, לא קדש אשר במדבר צן שהיה שם עניין מי מריבה".¹⁴ מאז ועד היום היו חוקרים אשר העלו מדי פעם את האפשרות ואת הצורך להפריד בין

המלח!?! (עיון גיאוגרפי בבראשית י"ד), בתוך: ז"ח ארליך (עורך), *שומרון ובנימין ב, ירושלים תשנ"א*, עמ' 34-46, ובעיקר מפה בעמ' 35.

10. בערך 'קדש' הוא מצטט כי היא עין משפט ללא תוספת גאוגרפית. את האתרים שהמקרא מזכיר כקרובים לקדש, הוא מזהה בסמיכות לרקם היא פטרה. ראה: אוסביוס, *אונומסטיקון*, 'ברנע' (מהד' קלוסטרמאן, עמ' 46, שורה 26), 'קדש' (שם, עמ' 112, שורה 7), 'קדש ברנע' (שם, עמ' 112, שורות 8-12), 'הרקם' (שם, עמ' 36, שורות 13-14), 'רקם' (שם, עמ' 144, שורות 9-7).

11. ראה: ה"ק טרומבול (לעיל, הערה 2), עמ' 86-88, 278-276; E. Robinson and E. Smith, *Biblical Researches in Palestine II*, London 1841, pp. 610-611; E.H. Palmer, *Desert of The Exodus*, New York 1872, pp. 282-293, esp. p. 287; A. Musil, *The Northern Hegaz*, New York 1926, pp. 262-266; C.L. Woolley and T.E. Lawrence, *The Wilderness of Zin (PEF III 1914-1915)*, London 1914, pp. 69-71. מאז פרסום מחקרם של לורנס ווולי התקבל זיהוי קדש [ברנע] בעין קודיראת שבמחוז קוסיימה שבסניני. חולקים על זיהוי זה רק אנשי 'דעת מקרא' המזהים את קדש [ברנע] בפטרה שבירדן. ראה: "צ מושקוביץ, *ספר במדבר (תנ"ך עם פירוש דעת מקרא)*, ירושלים תשמ"ח, עמ' קנו פירוש על פסוק כו ומפות בעמ' ג, קנא.

12. ראה לעיל, הערות 2, 3, 5, 11; D.N.; G.I. Davies, 'Wilderness Wanderings', in: D.N.; Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* 6, pp. 912-914 נוספת.

13. רש"י בפירושו לבמדבר ל"ב, ח מבהיר: 'ושני קדש היו'. הראב"ע בפירושו ל'קדש' (במדבר כ'), (יד) מדייק: 'ואיננו קדש ברנע'.

14. ראה: במדבר י"ב, טז, ד"ה ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן. רעיון דומה מביע רמב"ן גם במקומות אחרים. ראה: במדבר כ', א, ד"ה וישב העם בקדש; בראשית י"ד, ז, ד"ה אל עין משפט.

קדש לבין קדש ברנע, אך לרוב ללא הבאת כל נימוק שהוא,¹⁵ או לכל היותר תוך הזכרת פירוש רמב"ן כבסיס להפרדה.¹⁶

ההפרדה בין קדש לקדש ברנע משנה את כל הבנתנו לגבי הגאוגרפיה של סיפור נדודיהם של בני ישראל במדבר. הניסיון לשחזר את מסעיהם של בני ישראל במדבר מעלה בעיון ראשון כפילויות וסתירות. המחקר המודרני מייחס את הכפילויות למקורות השונים שעמדו בפני כותבי התורה ואת הסתירות להבדלי מסורות שבין אותם מקורות. בעקבות רמב"ן נפתח במאמר זה שיטה אשר תאפשר התרת פקעת הנתונים הסותרים. תוך פתרון הסתירות יתבררו נתונים אשר יאפשרו לאתר את קדש. נראה כי ההפרדה בין קדש לבין קדש ברנע איננה רק הטובה מבין הפתרונות לבעיות בסיפור הנדודים, אלא הפתרון היחיד האפשרי במקרים מסוימים!

פרשת המרגלים

בספר דברים נפתחת פרשת המרגלים בהגעת בני ישראל לקדש ברנע (דברים א', יט) ומסתיימת בהודעה על מות דור המדבר, כפי שנגזר עליו בעקבות חטא זה (שם ב',

15. יוצאים מן הכלל ישראל זאב הלוי הורוביץ וחיים בר-דרומא. ראה: י"ז הלוי הורוביץ, **מחקרי ארץ אבותינו**, ירושלים תר"ע, עמ' כב-כג; ח' בר-דרומא, **זוה גבול הארץ**, ירושלים תשי"ח, עמ' 159-169, 583-607. עיקרי הדברים הופיעו גם ב-, H. Bar Deroma, 'Kadesh Barne'a', *PEQ* 96, 1964, pp. 101-134, וכן במונוגרפיה של ח' בר-דרומא, **קדש ברנע**, ירושלים תשכ"ז. מאחר שבר-דרומא הרחיק את זיהוי האתרים עד מדבריות ערב, לא זכו גם שאר דבריו להתייחסות הראויה.

16. י' שווארץ, **ספר תבואות הארץ**, ירושלים תר"ס. בעמ' נא הוא מבטיח: "אבאר בראיות ברורות שאין להשיב עליהם, שמוכח שב' מקומות היו ששמותם קדש: קדש ברנע וקדש עין משפט", גם בעמ' רנג הערה 1 הוא תוזר על ההבחנה בין שני מקומות, אך ללא ההוכחות. י' גולדהאר (**גבולות ארץ-ישראל**, ירושלים תשמ"מ [= **ספר אדמת קודש**, ירושלים תרע"ג], עמ' ג-ד), מבדיל בין קדש לבין קדש ברנע אך ללא נימוקים. ראה: י' בן-שלמה הכהן קאפלאן, **ארץ קדומים**, ווילנא תקצ"ט. ש' לעווזיאהן (**מחקרי ארץ אבותינו**, פראג תקע"ח, בתוספת הערות של קאפלאן, עמ' 156-157, הערה 1), מציין כי מדובר בשני מקומות שונים אך אף הוא אינו מביא הוכחות לטענתו. י"ז הלוי הורוביץ (ערך 'אדום', **ארץ ישראל ושכנותיה** א, וינה תרפ"ג, עמ' 13), מבדיל בין קדש לבין קדש ברנע ושם בהערה 15 מביא כמקור להבחנה זו את פירושי רמב"ן ורש"י. כן ראה: י"מ גרינץ, 'שופטים א', בתוך: י"מ גרינץ וי' ליוור (עורכים), **ספר סגל**, ירושלים תשכ"ה, עמ' 42-71, ובעיקר עמ' 65, הערה 88; מ"צ סגל (**מסורת ובקורת: אסופת מאמרים** בחקר המקרא, ירושלים תשי"ז, עמ' 91, הערה 34), מביא כאסמכתא להפרדה בין קדש לקדש ברנע, את פירושי הראב"ע ורמב"ן; כן ראה: הנ"ל, 'לחיבורו של ספר במדבר', בתוך: ח"ז הירשנברג ואחרים (עורכים), **ספר משה דוד קאסוטו (= ארץ-ישראל ג)**, ירושלים תשי"ד, עמ' 73-83, ובעיקר עמ' 81 והערה 32. י' בן-נון (לעיל, הערה 9), מפה בעמ' 35. ש' איזאקס חוזר גם הוא על אותם נימוקים אך ללא הפניה למקורות הראשונים. ראה: S.H. Isaacs, *The True Boundaries of the Holy Land*, Chicago 1917, pp. 22-23.

יד. 17 הפרשה פותחת בקדש ברנע ומסתיימת בקדש ברנע, אך במהלך התיאור משתמש הכתוב בשם 'קדש' (שם א', מו). שימוש בשם מקוצר במהלך התיאור מוכר לנו מהסיפור על יבש גלעד, אשר במהלכו משתמש הכתוב בקיצור 'בש' (שמ"א י"א, א-י; דה"א י', יא-יב). נראה אפוא לכאורה כי גם בפרשת המרגלים 'קדש' הנו קיצור לקדש ברנע. אך כאשר אנו בודקים את שאר הפרטים הנמסרים אגב הסיפור, מצטיירת לגבי קדש תמונה שונה: מחד עומד הפסוק המדבר על ישיבה של 'מים רבים' בקדש (שם), ומאידך עומדת ההוראה שניתנה כתגובה לחטא המרגלים: "ואתם פנו לכם וסעו המדברה" (שם א', מ), הוראה המקבלת חיזוק מהסיפור המקביל בספר במדבר: "מחד פנו וסעו לכם המדבר" (במדבר י"ד, כה). מהמשך הכתובים נראה כי אכן ההוראה קוימה ובני ישראל עזבו את קדש ברנע מיד, כפי שמעיד הכתוב: "והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה" (דברים ב', יד). אם כן, בשנה השנייה ליציאת מצרים עזבו בני ישראל את קדש ברנע ואת יתרת שלושים ושמנה השנים בילו בין קדש ברנע לנחל זרד. כך נשלמו ארבעים שנות נדודים במדבר. העזיבה המידית של קדש ברנע אינה מתיישבת עם השהייה במקום 'מים רבים'.¹⁸ מנחם הרן ניסה לפתור את הבעיה בטענה כי: "אין לדקדק יותר מדי בדבריו של משה"¹⁹, אלא שבפסוק יש הרבה יותר מאשר 'מים רבים' שאותם ניתן לבטל כלאחר יד.

הבה נראה את הפסוק כולו: "ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם" (א', מו).

'ותשבו בקדש' - בכל מסכת הנדודים מתייחדת קדש בכך שהיא התחנה היחידה המופיעה בצירוף הפועל יש"ב.²⁰ פועל זה מתאר את השהות בקדש ברוב ההזכרות של המקום: כאן, בפרשת מי מריבה (במדבר כ', א) ובדברי יפתח הגלעדי (שופטים י"א, יז). בניגוד לפעלים האחרים הקשורים למסעות, בפועל יש"ב יש גורם של קביעות ואולי אף של שלטון.²¹

17. N. Lohfink, 'Darstellungskunst und Theologie in Dtn. 1,6-3,29', *Biblica* 41, 1960, pp. 105-134, esp. pp. 110-114, 119-120; L. Moran, 'The End of the Unholy War and the Anti Exodus', *Biblica* 44, 1963, pp. 333-342.

18. J.T. Walsh, 'From Egypt to Moab: A Source Critical Analysis of the: ראה: 18 Wilderness Itinerary', *CBQ* 39, 1977, pp. 20-33, esp. p. 26.

19. כך בביקורתו על הביטוי 'מים רבים'. ראה: מ' הרן (לעיל, הערה 2), עמ' 117 והערה 7.

20. כל שאר התחנות מופיעות עם הפעלים חנ"ה או ב"א. הפועל יש"ב מתקשר אמנם גם לשיטים (דברים ג', כט) שהיא האחרונה בתחנות המסע, אך המקום נזכר אחרי כיבוש ארצות האמורי ובו החלה התיישבות הקבע בעבר הירדן (במדבר ל"ב, ו, יח, מ).

21. כבר העיר על כך ר' יוחנן: "אין ישיבה אלא לשון עכבה". ראה: מגילה כא ע"א. כך גם בדרשה למילים 'וישב יעקב'. ראה: פרקי דרבי אליעזר, לח (מהד' רד"ל, דף פח ע"ב). הרחבה בנושא

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ישיבה בקדש, הארוכה מכל שהייה בתחנה אחרת, מתבררת אף מהמשכו של הפסוק המתאר את השחות בקדש כישיבה בת 'ימים רבים'.

'כימים אשר ישבתם' - סיומו הקטוע של הפסוק מעורר את השאלה: היכן עוד ישבו בני ישראל?²² רש"י על אתר מפרש בעקבות המדרש כי ישבו תשע עשרה שנה בקדש, תשע עשרה שנים נוספות נדדו במדבר ובסופן חזרו לקדש.²³ פירוש זה נוגד את מובנו ומשמעותו של הפועל יש"ב. כמו כן מחזיר פתרון זה את בני ישראל אל קדש ברנע שבתפיסה המקראית הנה בתוך תחום ארץ ישראל, ומבטל למעשה את עיקרו של העונש שאמור היה להרחיקם מהארץ המובטחת.²⁴

נראה לנו להציע מובן אחר לביטוי 'כימים אשר ישבתם'. בתשובה לשאלה "כמה ימי שני חייד" (בראשית מ"ז, ח), עונה יעקב לפרעה: "ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים היו ימי שני חייד" (שם, ט). בפסוק זה מופיעות המילים 'שני מגורי' כתחליף לביטוי 'שני חייד'. כיוון שהפועל גו"ר מקביל במובנו לפועל יש"ב,²⁵ יש להבין אצלנו את הביטוי 'כימים אשר ישבתם' במובן 'ימי שני חיידם'. לפי ספר דברים (א', לה; ב', יד-טז) מתו יוצאי מצרים, מבן עשרים שנה ומעלה, במשך השהייה במדבר שבאה בעקבות חטא המרגלים. ילדיהם, אלה שהיו למטה מגיל עשרים בזמן חטא המרגלים וכן אלה שנולדו לאחר מכן, שהו במדבר כשלושים ושמונה שנים, דהיינו כל - או לפחות רוב - ימי חייהם. בראש הספר פונה משה אל הדור החדש שגדל במדבר ואומר לו: "ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם", ובלשונונו היום:

זה ראה: י' קיל, 'נחלות האבות' בתוך: ש' ישראלי ואחרים (עורכים), ספר היובל לרי"ד סולובייצ'יק, ירושלים תשמ"ד, עמ' תתשל-תתשמא, ובעיקר עמ' תתשלה-תתשלו.

22. הפסוק המתבקש הוא: כימים אשר ישבתם ...

23. ראה: סדר עולם רבה ח, מהד' רטנר עמ' ט; בתי מדרשות - מדרש אספה, פסקה ט, מהד' ורטהימר א, עמ' ריג. מעניין לציין כי המדרש מדבר על ישיבה בקדש ברנע, בעוד רש"י מדבר על ישיבה בקדש.

24. ראה: במדבר ל"ד, ד; יהושע ט"ו, ג. נדב נאמן כבר עמד על הסתירה בין העונש לבין השהות בקדש ברנע. לדעתו יש לפתור את הסתירה על ידי הוצאת קדש ברנע מתחום ארץ ישראל. ראה: נ' נאמן, 'נחלות שבטי ישראל ממערב לירדן וגבול הארץ הנשארית', בתוך ב"א לויין וא' מלמט (עורכים), ספר אורלינסקי (ארץ-ישראל טז), ירושלים תשמ"ב, עמ' 152-158, ובעיקר עמ' 156-157.

25. ראה: י' קיל (לעיל, הערה 21), עמ' תתשלה-תתשלו.

ישבתם בקדש ימים רבים, רוב ימי חייכם.²⁶ מילים אלו מצטרפות לפועל יש"ב ולביטוי 'ימים רבים' ויחדיו הם מורים על שהייה ארוכה בקדש.²⁷

לפסוק זה ניתן להוסיף את עדותו של מקור המשיח לפי תומו. בסיכום מסכת הנדודים אומר משה: "כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך ידע לכתך את המדבר הגדל הזה זה ארבעים שנה..." (דברים ב', ז). הצירוף של ברכה ו'מעשה ידך' קשור בכל ספר דברים לעבודת האדמה,²⁸ שהנה מסימניה של ישיבה ממושכת.²⁹

בפרק קיימת אפוא סתירה פנימית: גם עזיבה מיידית את קדש וגם שהות ארוכה במקום. הפרדת קדש מקדש ברנע פותרת את הסתירה. הפרק משתמש בשני שמות כיוון שהיה מודע לקיומם של שני אתרים: קדש ברנע שבה אירעה פרשת המרגלים ושאותה עזבו בני ישראל מיד אחר כך, וקדש שאליה הגיעו מאוחר יותר ושבה ישבו ימים רבים.³⁰

נראה כי בתוך יחידה שתחילתה קדש ברנע ושסופה קדש ברנע כלולים עניינים שונים ועלינו לראות את מהלך הסיפור בצורה הבאה: ראשית, פרשת המרגלים הסתיימה ביציאה מהירה מקדש ברנע (דברים א', מ). לאחר מכן הייתה ישיבה בת 'ימים רבים' בקדש (שם, מו), ישיבה שארכה זמן כה רב עד שכאשר התחדש המסע היה צורך להזכיר את תחילתו: "ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף כאשר דבר ה' אלי"

26. ראב"ע ורשב"ם כבר פירשו את הפסוק בניגוד למדרש. את המילים: 'ימים אשר ישבתם' משלים ראב"ע: 'ברגול הארץ'. את אותן המילים מפרש הרשב"ם: 'כמו שאתם יודעים'.

27. 'ותשב' ולא ונשב. משה מוציא עצמו מהכלל שכן חייו עד שהגיע לקדש היו ארוכים מימי הישיבה בקדש. לפי פירושו הפסוק אינו קטוע ולא חסר בו דבר.

28. "ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך, והגר והיתום והאלמנה... ואכלו ושבעו, למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך אשר תעשה" (דברים י"ד, כט); "שבעת ימים תחג... כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידך והיית אך שמח" (שם ט"ז, טו); "ושכחת עמר בשדה... לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך" (שם כ"ד, יט); "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך" (שם כ"ח, יב); "והותירך ה' אלהיך בכל מעשה ידך בפרי בטנך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטבה..." (שם ל', ט).

29. גם ספר יהושע בסכמו את יציאת מצרים מזהיר: "ותשב' במדבר ימים רבים" (יהושע כ"ד, ז).

30. בנקודה זו מתנתקת שיטתנו משיטת רמב"ן אשר ראה בקדש שבדברים א', מו, קיצור לקדש ברנע. ראה: רמב"ן, במדבר כ', א, ד"ה וישב העם בקדש. לפי שיטת רמב"ן לא ניתן לבסס את הדיוקים במקומם של אדום, שעיר ומדבר צין שבהם נדון להלן. חוסר העקביות הפרשנית ניכר היטב במאמרו של מזוז נסים. ראה: מ' נסים, 'האמנם טעה ראב"ע בזיהוי העיר קדש?', בית מקרא 162, תש"ס, עמ' 272-273. ההבחנה כי קדש בדברים א', מו, אינה קדש ברנע, נמצאת אצל חיים בר-דרומא, ראה: ח' בר-דרומא (לעיל, הערה 15), עמ' 167.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

(שם ב', א). השלב הבא הנו השלמת המסע עד נחל זרד וסיכום שלושים ושמונה השנים שעברו מאז עזיבת קדש ברנע (שם, יד).³¹

סְכוּת וקדש

קדש מאופיינת כתחנה היחידה המצוינת בפועל יש"ב (במדבר כ', א) שמשמעו, כפי שראינו לעיל, הפסקה בנדודים. נתון זה מתחזק עם קריאת הנימוק לחג הסוכות: "כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים" (ויקרא כ"ג, מג). בפסוק זה מסמלת הסוכה את יציאת מצרים. ליושבי הערים הסוכה הנה מבנה עראי, אך לנוודים שהאוהל הוא ביתם,³² משמשת הסוכה מבנה קבע המסמל פסק זמן בנדודים.³³ הציווי מלמד שבני ישראל ישבו במהלך נדודיהם במדבר פרק זמן משמעותי דיו שיסמל לדורות הבאים את כל השהות במדבר.

31. כל ההזכרות של פרשת המרגלים קושרות אותה לקדש ברנע (ראה: במדבר ל"ב, ח; דברים א', יט-כ; ט', כג; יהושע י"ד, ז). כולן, חוץ מאחת: כשחוזרים המרגלים הם מגיעים "אל מדבר פארן קדשה" (במדבר י"ג, כו). יהיו שירצו לדרוש פסוק זה כהוכחה לזהות של קדשה/קדש עם קדש ברנע, אך פרשנות זו אינה נכונה. שם המורכב משתי מילים יכול להתקצר בלשון המקרא למילה אחת כאשר הוא מקבל את ה"א המגמה" (כך 'הגדגדה' [דברים י', ז] היא חר הגדגד [במדבר ל"ג, לב-לג], וכך 'יבשה' [שמ"א ל"א, יב; מל"א י', יב] היא יבש גלעד [שמ"א ל"א, יא; מל"א י', יא]). היגיון פונטי זה הנחה את ועדת השמות הממשלתית כשקראה לצומת המוביל אל גוש עציון - 'צומת עציונה', לכן הן קדש והן קדש ברנע יהפכו ל'קדשה' עקב תוספת ה"א המגמה (הדבר נכון הן בפרשת המרגלים והן בדברי יפתח הגלעדי [שופטים י"א, טז]). 'קדשה' בכל אחד מהפסוקים חייבת להתפרש בהתאם להקשרו של הפסוק כ'אל קדש' או כ'אל קדש ברנע'. ואכן לדעתנו בפרשת המרגלים הכוונה לקדש ברנע ואילו בדברי יפתח הכוונה לקדש). ואמנם אחד הווריאנטים של כתב יד ניאופיטי מתרגם את 'קדשה' ל'רקם גיאה' שהנה התרגום הקבוע של קדש ברנע, ללמדך שכך הבין המתרגם את 'קדשה' (כתב יד M. A. Díez-Macho, *Neophyti I, Targum Palestinense MS, de la Biblioteca Vaticana, IV - Numeros*, Madrid 1974, p. 123. כך הבין את השם גם רמב"ן [לעיל, הערה 14]).

32. ראה: מ' גוטשטיין, ערך 'אהל', **אנציקלופדיה מקראית** א, ירושלים תשט"ו, עמ' 124-126; ש' בר-צבי, 'מאפיינים של חיי הבדווים בנגב בטרם התנחלות', בתוך: א' שמואלי ו' גרדוס (עורכים), **ארץ הנגב**, תל אביב תשל"ט, עמ' 621-630, ובעיקר עמ' 621-623.

33. הגמרא מציינת שורה ארוכה של תנאים אשר כולם סוברים כי 'סוכה דירת קבע בעינן'. ראה: סוכה ז ע"ב. על הסוכה כמבנה המציין הפסקה בנדודים, ראה: ז' משל, **דרום סיני**, ירושלים תשל"א, עמ' 88-90. על הבנייה הקלה כשלב מעבר בין האוהל למבנה הקבע, ראה: ד' עמירן ואחרים, 'יישובי הבדווים בבקעת באר-שבע', בתוך: א' שמואלי ו' גרדוס (עורכים), **ארץ הנגב** (לעיל, הערה 32), עמ' 652-665, ובעיקר עמ' 657-662; א' שמואלי, 'התנחלות הבדווים של הנגב כחלק מתהליך ההתנחלות של הבדווים בארץ ישראל', שם, עמ' 673-688, ובעיקר עמ' 678 וציור 3 בעמ' 682.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

עד כאן הדברים פשוטים ומתאימים למסקנתנו לעיל, אלא שהזכרת מות מרים עם הישיבה בקדש (במדבר כ', א)³⁴ והקשרו של המקום למות אהרן³⁵ מלמדים לכאורה כי לפי פרק כ' בחומש במדבר הגיעו יוצאי מצרים למקום רק בשנה הארבעים לדודים.³⁶ אם אכן כך הדבר, נראה כי לא נותר פרק זמן משמעותי דיו לשהייה בקדש. עם זאת, דיוק בלוח הזמנים למסעי בני ישראל, מורה כי בני ישראל יכלו להגיע לקדש הרבה קודם לשנת הארבעים: "בחודש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני" (שמות י"ט, א), מכאן שאת עשרת המסעות ממצרים עד הר סיני עברו ישראל בפחות משלושה חודשים.³⁷ את סיני הם עזבו: "בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש" (במדבר י', יא). קצב המסע בחלקו הראשון מלמדנו כי את שארית הדרך בין מדבר סיני לקדש, עשרים ושניים מסעות בלבד, יכלו בני ישראל לעבור בשארית השנה השנייה ליציאת מצרים.³⁸ לכן החודש הראשון המובא כתאריך הגעתם לקדש (במדבר כ', א), יכול להיות החודש הראשון בשנה השלישית. התחנה הראשונה לאחר עזיבת קדש היא הר ההר (שם כ', כב), שם מת אהרן "בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בחדש החמישי באחד לחדש" (שם ל"ג, לח). יוצא מכך כי עד היציאה לעבר הר ההר יכלו יוצאי מצרים לשהות בקדש למעלה משלושים ושבע שנים,³⁹ תקופה ארוכה דיה בכדי שהסוכה תהפוך לסמל הישיבה במדבר וימים רבים' לכולי עלמא.⁴⁰ אכן את ה'עונש' העתידי מסכם הכתוב באמרו: "ובניכם יהיו רעים במדבר ארבעים שנה... עד תם פגריכם

34. התורה לא קובעת תאריך למות מרים, אך המסורת המצוטטת כבר על ידי יוסף בן-מתתיהו, קובעת זאת לשנה הארבעים ליציאת מצרים. ראה: 'בן-מתתיהו, קדמוניות ד, ד, ו 78 (מהד' שליט, א, עמ' 117).

35. אהרן מת בהר ההר, מרחק מסע אחד מקדש (במדבר כ', כב; ל"ג, לז-לח). התאריך שהמקרא נותן לכך הוא: "בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בחדש החמישי באחד לחדש" (שם ל"ג, לח).

36. כך ראב"ע ורמב"ן בפירושיהם לבמדבר כ', א.

37. עשרה מסעות לפי במדבר ל"ג, ה-טו.

38. גם לפי רולי נמשך המסע ממצרים דרך עבר הירדן עד ערבות מואב שנתיים בלבד. ראה: ה"ה רולי (לעיל, הערה 2), עמ' 106, 133.

39. ה"ה רולי שמחלק את יציאת מצרים לשני גלים, טוען כי בגל הנדדה השני בילו בני ישראל בקדש [ברנע] שלושים ושמונה שנים. ראה: שם, עמ' 105.

40. "ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים" (בראשית כ"א, לד). לדעת רש"י עשרים ושש שנים, לדעת ר' יצחק עראמה - שלושים ושמונה שנים. ראה: הנ"ל, עקדת יצחק א, פרסבורג תר"ט, פרשת וירא, סוף שער עשרים, עמ' קמח.

במדבר" (במדבר י"ג, לג).⁴¹ ליוצאי מצרים מובטחים חיי שלוה פסטורלית של רועים היושבים במקומם ולא מציאות חסרת מנוחה של נדודים.⁴²

שיבה שלווה זו סותרת לכאורה את הפסוק: "ויחר אף ה' בישראל וינעם במדבר ארבעים שנה עד תם כל הדור העשה הרע בעיני ה'" (במדבר ל"ב, יג), אלא שיש לשים לב כי אין הפסוק מדבר על נדודים במדבר אלא על תנועה במדבר. על מהותה של אותה תנועה מלמד אותנו הנביא עמוס: "כי הנה אנכי מצוה והנעותי בכל הגוים את בית ישראל כאשר ינוע בכברה" (עמוס ט', ט). אין כוונת התנועה לנדודים, אלא לפעולת ניפוי וסילוק 'הדור העשה הרע'. כך אכן נמסר לדור המדבר בפרקנו: "וידעתם את תנואתי" (במדבר י"ד, לד).

אדום

האדומים, בני עשו,⁴³ התגבשו כעם ממזרח לעמק הערבה.⁴⁴ והנה בימי הבית השני אנו מוצאים אותם בדרום יהודה.⁴⁵ דידורוס מסיציליה ממקם את ים המלח

41. גם מגילת ברית דמשק קושרת את מות דור המדבר לשהות בקדש: "ויכרת זכורם במדבר להם בקדש". הקטע משובש והמהדירים תיקנוהו תוך הוספות שונות הנובעות מהנחת היסוד כי קדש וקדש ברנע חד הם. ראה: מ"צ סגל, 'ספר ברית דמשק, עם מבואות והערות', השלח כו, תרע"ב, עמ' 486, שורות 7-6, והערה 14; א"מ הברמן, *מגילות מדבר יהודה*, תל אביב תשי"ט, עמ' 78, שורות 7-6; S. Schechter, *Documents of Jewish Sectaries I*, New York 1970, p. 116; E. Qimron, 'The Text of CDC', in: M. Broshi (ed.), *The Damascus Document Reconsidered*, Jerusalem 1992, pp. 14-15.

42. ראה: רש"י על במדבר ל"ג, א: "למה נכתבו המסעות הללו, להודיע חסדיו של מקום...". על חייהם של הרועים כאידאל, ראה: נ' הראובני, *מדבר ורועה במורשת ישראל*, נאות קדומים תשנ"א, עמ' 17-21, 42-47. שיטתנו מאפשרת לקרוא בפסוק 'רעים' ככתבו ופותרת את בעיית הנוסח שבשיטות אחרות נראה קשה ושהביא תרגומים ומפרשים להחליפו ב'תעים'. ראה: א' גייגר, *המקרא ותרגומיו*, ירושלים תש"ט, עמ' 182-183; א' כהנא, *ספר במדבר*, קיוב תרע"ד, עמ' 45; י' ליכט, *פירוש על ספר במדבר [יא-כא]*, ירושלים תשנ"א, עמ' 80; A. Dillmann, *Numeri, Deuteronomium und Josua*, Leipzig 1886², p. 79.

43. ההקבלה המקראית של אדום ועשו הנה תדירה. ראה: בראשית כ"ה, ל; ל"ו, א, ח-ט, יט, מג; עובדיה א', ת.

44. ראה: נ' גליק, ערך 'אדום', *אנציקלופדיה מקראית* א, ירושלים תשט"ו, עמ' 91-98, ובעיקר עמ' 91; י' אהרוני, *ארץ-ישראל בתקופת המקרא*, ירושלים תשכ"ז², עמ' 26-27; הנ"ל, *אטלס כרטא לתקופת המקרא*, ירושלים תשכ"ד, מפות 68, 69, 90, 103 ועוד; K.G. Hoglund, 'Edomites', in: A.J. Hoerth et al. (eds.), *Peoples of the Old Testament World*, Grand Rapids 1994, pp. 335-347, esp. p. 336; J.R. Bartlett, 'Edomites and Idumaeans', *PEQ* 131, 1999, pp. 102-114, esp. p. 102.

45. ראה: ש"א ליונשטס, ערך 'אדום אחרי חורבן הבית הראשון', *אנציקלופדיה מקראית* א, ירושלים תשט"ו, עמ' 98-102, ובעיקר עמ' 98; א' כשר, *אדום, ערב וישראל - יהודים ועממי*

ב'סטרפיה של אדומיאה'.⁴⁶ סטרפיה הנו מינוח אדמיניסטרטיבי פרסי, דבר היכול להקדים את הקמת אדומיאה כבר לתקופת שלטון פרס.⁴⁷ יש חוקרים שדילגו מהתקופה הפרסית ישירות לימי יציאת מצרים, והניחו כי בני אדום ישבו בדרום יהודה גם בימים ההם, בהסתמך על דברי משה בפנייתו למלך אדום: "הנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך" (במדבר כ', טז).⁴⁸ לפסוק זה הם מצרפים את הזיהוי של קדש בעין קודיראת.⁴⁹

המציאות הארכאולוגית-ההיסטורית עומדת כנגד תפיסה זו:

א. אין כל הוכחה להתיישבות אדומית בנגב קודם למאה השביעית לפנה"ס.⁵⁰ לממצא הארכאולוגי ניתן לצרף גם את עדותו של הנביא עובדיה המנגיד את הנגב להר עשו (עובדיה א', יט), ומורה בכך כי בזמן כתיבת הדברים עדיין לא היו אדומים בנגב.⁵¹

הספר בתקופה ההלניסטית והרומית (332 לפסה"נ - 70 לסה"נ), ירושלים תשמ"ח, עמ' 9-13; ק"ג הוגלונד (לעיל, הערה 44), עמ' 342.

46. ראה: Diodorus Siculus XIX 98:1.

47. ראה: י' אהרוני, **אטלס כרטא** (לעיל, הערה 44), עמ' 109, מפה 171; מ' אבי-יונה, **גיאוגרפיה הסטורית של ארץ ישראל**, למן שיבת ציון ועד ראשית הכיבוש הערבי, ירושלים תשמ"ד,³ עמ' 22; א' שטרן, **התרבות החומרית של ארץ-ישראל בתקופה הפרסית**, ירושלים תשל"ג, עמ' 244-246.

48. מקראות מקבילים, ראה: במדבר כ', יד; ל"ג, לז; שופטים י"א, יז.

49. ראה: י' ברסלבסקי, **הידעת את הארץ ד**, [חמ"ד] תשט"ז,³ עמ' 49-50; מ' הרן (לעיל, הערה 2), עמ' 125, מפה 1; ז' משל, **תולדות הנגב בתקופת מלכי יהודה**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1974, עמ' 148-149; ה"ל, 'מי בנה את ה"מצודות הישראליות" בהר הנגב', **קתדרה** 11, תשל"ט, עמ' 4-28, ובעיקר עמ' 27-28; ה"ל, 'יישובי הנגב בתקופת הברזל כביטוי למאבק בין אדום יהודה וישראל', בתוך: י' אבירם ואחרים (עורכים), **אילת והערבה**, ירושלים 1995, עמ' 169-180, ובעיקר עמ' 175; ה"ל (לעיל, הערה 4), עמ' 35-36; J.R. Bartlett, 'The Moabites and Edomites', in: D.J. Wiseman (ed.), *Peoples of Old Testament Times*, Oxford 1973, pp. 229-258, esp. p. 232; J.J. Simons, *The Geographical and Topographical Text of the Old Testament*, Leiden 1959, pp. 23-25, esp. p. 24 n. 9, p. 44.

50. ראה: י' בית אריה, 'אדומים ביהודה בסוף ימי הבית הראשון', **מכמנים** 12, תשנ"ח, עמ' 18-22. זאב הרצוג וג'ון ברטלט אינם רואים אפילו בממצאים האדומיים מיהודה הוכחה להשתלטות אדומית על הנגב בתקופת המקרא. ראה: ז' הרצוג, **תל המצודות בערד, ערד**, תל אביב תשנ"ז, עמ' 242-244; ג"ר ברטלט (לעיל, הערה 44), עמ' 103-106.

51. ראה: C.C. Torrey, 'The Edomites in Southern Judah', *JBL* 17, 1898, pp. 16-20.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

- ב. באדומיאה ישבו אדומים כחלק מהאוכלוסייה המקומית יחד עם ערבים, פניקים, ארמים ויהודים.⁵² למרות שמו, לא היה זה מחוז אדומי.
- ג. גם לאחר התיישבות אדומים בנגב אין כל הוכחה לשלטון של ממלכת אדום על אזור זה.⁵³
- ד. מחוז אדומיאה מעולם לא השתרע הרבה דרומה מחברון ובוודאי לא הגיע עד עין קודיראת/קדש ברנע.⁵⁴
- כיום מסכימים כל חוקרי אדום כי אדום של ימי הבית הראשון השתרעה רק על הרמה הגבוהה של דרום עבר הירדן (ראה איור מספר 1).⁵⁵

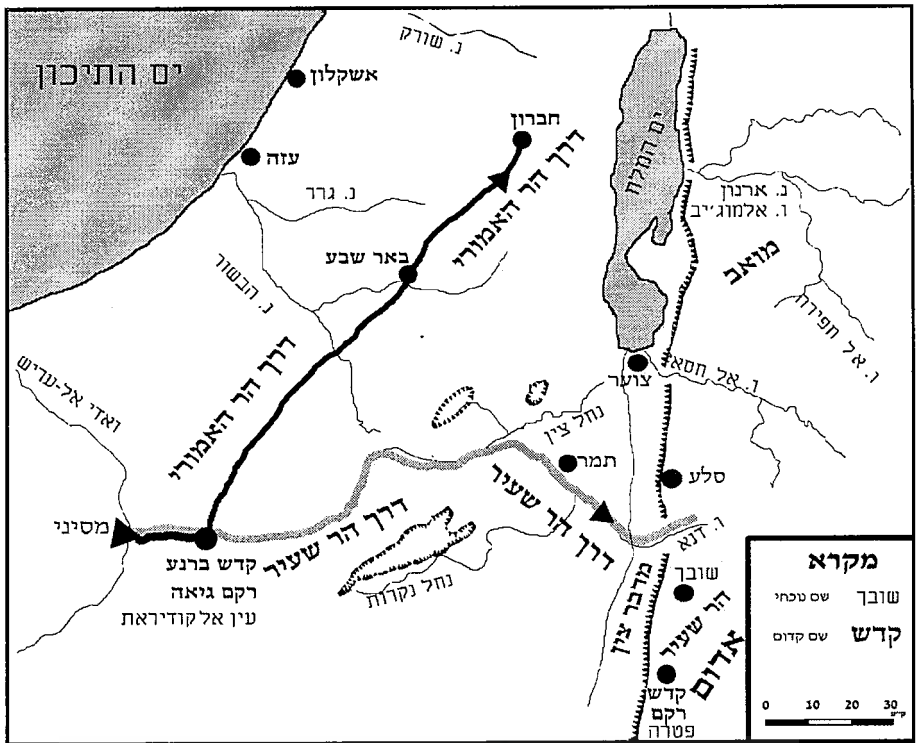
אם כך, קיימת לכאורה סתירה בין דברי משה כי קדש שכנה בגבול ארץ אדום לבין המציאות ההיסטורית בימיו. סתירה זו הובילה את המחקר המודרני למחיקת הקשר עם אדום מהכתוב,⁵⁶ או לקביעה כי הדברים המיוחסים למשה נכתבו בתקופה שבה הייתה ישיבה של אדומים בנגב.⁵⁷ פתרון זה מניח כי הידע על מקומה האמתי של אדום אבד וכותב התורה התייחס למציאות הגאוגרפית של זמנו ולא למיקומה

52. ראה: I. Eph'al, 'Changes in Palestine during the Persian period in the Light of Epigraphic Sources', *IEJ* 48, 1998, pp. 106-119, esp. p. 110.
53. ראה: ג"ר ברטלט (לעיל, הערה 44), עמ' 105. נראה כי כבר בתקופה הפרסית היה האזור בשליטה ערבית. ראה: י' לוי, 'השינויים בגבולות מדינת יהודה בתקופה הפרסית', מחקרי יהודה ושומרון ה, קדומים-אריאל 1996, עמ' 90-91.
54. ראה: ג"ר ברטלט (לעיל, הערה 44), עמ' 106-111.
55. נלסון גליק ראה את אדום ב"רמת אדום הגבוהה, הפוריה למדי והעשירה במים". ראה: נ' גליק, *עבר הירדן המזרחי*, ירושלים תש"ו, עמ' 130. במחקר אחר הוא טוען כי אין הוכחות ארכאולוגיות להתיישבות אדומית ממערב לערבה לפני גלות בבל. ראה: N. Glueck, 'The boundaries of Edom', *HUCA* 11, 1936, pp. 141-157, esp. p. 153.
- J.R. Bartlett, 'The Rise and Fall of the Kingdom of Edom', *PEQ* 104, 1972, pp. 26-37, esp. p. 27. בספרו האחרון מרחיב ברטלט את תחום אדום עד לתוך הערבה, אך כל אתרי הקבע שהוא סוקר הנם על רמת עבר הירדן, ואף לא אחד מהם נמצא במדרון המערבי שלה. ובערבה מציין ברטלט רק אתרי מכרות עונתיים, שכאלה אין בהם משום ראיה להתפשטות אדום עד הערבה. ראה: J.R. Bartlett, *Edom and the Edomites (JSOT, Supplement 77)*, Sheffield 1989, pp. 70-75.
56. ראה: L.E. Axelsson, *The Lord Rose up from Seir: Studies in the History and Traditions of the Negev and Southern Judah (Coniectanea Biblica, Old Testament Series 25)*, Stockholm 1987, p. 116.
57. ראה: J.R. Bartlett, 'Biblical Sources for the Early Iron Age in Edom', in: P. Bienkowski (ed.), *Early Edom and Moab*, Oxford 1992, pp. 13-19, esp. pp. 15, 18.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

המקורי של אדום. למעשה, לפי דעה זו, הכותב אף לא התייחס למציאות הגאוגרפית בימיו, שכן, כפי שראינו לעיל, מעולם לא גבלה אדומיאה ובוודאי לא אדום בקדש ברנע. בנוסף לכך ניתן להוכיח כי הידע לגבי מיקומה של ממלכת אדום לא אבד גם עם חלוף השנים. ספר היובלים מתאר קרב בין בני יעקב ובני עשו שהתנהל בהר חברון. בסיום הקרב רדפו בני יעקב אחרי בני עשו עד אדורים ומשם המשיכו במרדף עד הר שעיר.⁵⁸ בעל ספר היובלים מכיר אם כן במציאות אדומים בני עשו באדורים אשר באדומיאה,⁵⁹ אך הוא מודע לעובדה כי הר שעיר אינו זהה עם אזור זה.⁶⁰ אפילו אוסביוס במאה הרביעית לספירה עדיין מודע למקומה של אדום הקדומה.⁶¹ הייתכן כי דווקא מהסופר המקראי, לטענת אותם חוקרים, נעלם מידע זה?!

איור מספר 1: מפת מפתח של הדרכים ושל האתרים הנזכרים במאמר.

58. לתיאור הקרב ראה: ספר היובלים לז, א - לח, יד, מהד' צ'רלסוורת' עמ' 125-128.
59. על אדורים וגבולות אדומיאה ראה: ג'ר ברטלט (לעיל, הערה 44), עמ' 106-110.
60. על משמעותו הגאוגרפית של הסיפור ראה: דב'ג הכהן (לעיל, הערה 4), עמ' 31.
61. ראה: אוסביוס, אונומסטיקון, 'אדומיאה' (מהד' קלוסטרמאן, עמ' 102, שורה 23).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ג'ון ברטלט - בניסיון להרמוניזציה בין נוסח המסורה והמציאות הארכאולוגית-ההיסטורית, נדחף למסקנה כי בעולמם של סופרי המקרא היה קיים אזור גאוגרפי ששמו אדום, שהשתרע משני עברי עמק הערבה.⁶² הנחה זו מופרכת מאליה, שכן שטח שאין בתוכו רצף גאוגרפי אינו יכול להיחשב כאזור גאוגרפי.⁶³ אין כל סיבה להדביק חוסר היגיון זה לסופרי המקרא.

לשיטתנו, מאחר שקדש נפרדת מקדש ברנע ומאחר שרק קדש נזכרת בהקשר לגבול אדום, ניתן למקמה ממזרח לערבה ובכך לפתור את הסתירה בין הפסוקים לבין המציאות הארכאולוגית-ההיסטורית (ראה איור מספר 1). מיקום קדש ממזרח לערבה מקבל את אישורו מתעודה חיצונית לבראשית הקושרת את קדש לאזור גבל שבמזרח: "וחזית ארעא מן רמתא דא מן נהר מצרין עד לבנן ושניר ומן ימא רבא יד חורן וכל ארע גבל עד קדש וכול מדברא רבא די מנח חורן ושניר עד פורת" [תרגום: וראיתי הארץ מן הרמה הזאת מן נהר מצרים עד לבנון ושניר ומן הים הגדול עד חורן וכל ארץ גבל עד קדש וכל המדבר הגדול שבמזרח חורן ושניר עד פרת (ראה איור מספר 2)].⁶⁴ עם מיקומה של קדש ממזרח לערבה מתברר כי לא רק שאין כל ביסוס ארכאולוגי-היסטורי למיקום אדום בנגב, אלא שאין גם כל מקור מקראי הקושר את אדום לשטח זה.

הר שעיר

אוסביוס ממקם את הר שעיר באזור גבל שבמזרח לערבה,⁶⁵ ואכן השם א-שרא (= שעיר) הוא שמו של השטח ההררי שמדרום לשובף שבירדן עד ימינו.⁶⁶ השם

62. ראה: ג'ון ברטלט (לעיל, הערה 44), עמ' 112-113.

63. אזור גאוגרפי הנו שטח הנבדל מסביבתו באקלים, במורפולוגיה, בצמחייה או בגבולות גאוגרפיים. ראה: 'Region', *Webster's New International Dictionary*. אזור אדום, לדברי ברטלט, אמור להשתרע משני עברי הערבה. אם כך מפרידה הערבה, שהנה אזור עצמאי, שונה במובהק, בין שני חלקי 'אזור אדום'.

64. ראה: נ' אביגד ו' ידן, *מגילה חיצונית לבראשית*, ירושלים תשי"ז, עמ' לח = דף XXI שורות 12-10, ובעמ' כד פירוש לשורות הנ"ל. צפון אדום נקרא גם היום אל ג'יבל, הוא ארץ גבל של המגילה. על האזורים הגאוגרפיים שבירדן, ראה: א' שילר, 'הגיאוגרפיה של ירדן, ירדן ואתריה (אריאל 107-108)', ירושלים תשנ"ה, עמ' 24-36, ובעיקר עמ' 32, ומפה בעמ' 28.

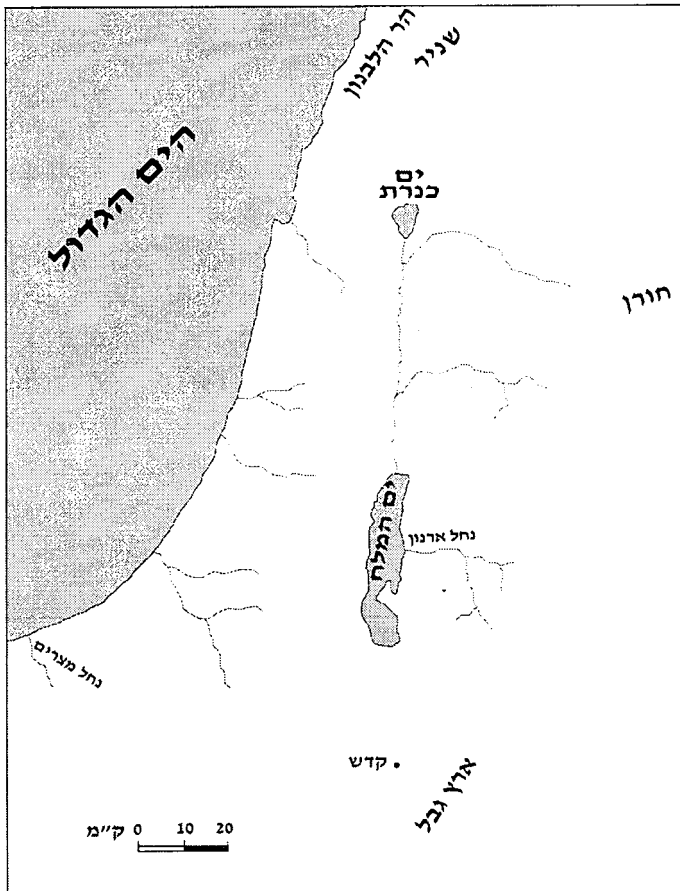
65. ראה: אוסביוס, *אנונסטיקון*, 'שעיר' (מהד' קלוסטרמאן, עמ' 150, שורה 23).

66. נראה כי השם ניתן לו בתקופה שהיה מכוסה ביערות. על הקשר שבין יער ושעיר ראה: י' אהרוני, *ארץ-ישראל* (לעיל, הערה 44), עמ' 26; י' אליצור ו' קיל, *אטלס דעת מקרא*, ירושלים תשנ"ג, עמ' 6-7. על יערות א-שרא ראה: י' ברסלבסקי (לעיל, הערה 49), עמ' 216-218; נ' ליפשיץ, 'הצומח בעבר הירדן', *אריאל* 105-106, תשנ"ה, עמ' 105-113, ובעיקר עמ' 107-108; D.M. Al-Eisawi, 'Vegetation in Jordan', in: A. Hadidi (ed.), *Studies in the History and Archaeology of Jordan II*, Amman 1985, pp. 45-57

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

שעיר מופיע ברשימות המצריות כבר במכתבי אל-עמרנה ומימי רעמסס ה-II ואילך הוא מופיע כמונח גאוגרפי קבוע.⁶⁷ לגבי מיקומו של 'שעיר' לא מספקות הרשימות המצריות כל נתונים והחוקרים נחלקו במקומו בין הנגב לבין ירדן.⁶⁸ נראה כי פירוש הרשימות המצריות תלוי בעמדת החוקרים לגבי פסוקי המקרא המזכירים את

איור מספר 2: ארץ ישראל לפי המגילה החיצונית לבראשית.

67. ראה: J.R. Bartlett, 'The Land of Seir and the Brotherhood of Edom', *JTS* 20, 1969, pp. 1-20, esp. pp. 1-2; K.A. Kitchen, 'The Egyptian Evidence on Ancient Jordan', in: P. Bienkowski (ed.), *Early Edom and Moab*, Oxford 1992, pp. 21-34.

68. ברטלט ממקם אותו בנגב ואילו אהרוני, הרן וקיטשן - בירדן. ראה: 'אהרוני, ארץ-ישראל (לעיל, הערה 44), עמ' 26, 149; ג"ר ברטלט (לעיל, הערה 67), עמ' 7-5; ק"א קיטשן (לעיל, הערה 67), עמ' 26; מ' הרן, 'המסגרת ההיסטורית של יציאת מצרים: נתונים ופירושים', בתוך: 'אבישר וי' בלאו (עורכים), *מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון*, ירושלים תשל"ח, עמ' 153-169, ובעיקר עמ' 166-167, והערות 26-28.

'שעיר'.⁶⁹ בתנ"ך מופיע 'שעיר' בדרך כלל בהקשר גאוגרפי ברור לאדום ולעשו⁷⁰ או בהקשר כללי לעבר הירדן המזרחי,⁷¹ אך ישנם כמה פסוקים אשר לכאורה מחייבים למקם את הר שעיר בנגב.⁷² בפסוקים אלו נדון להלן:⁷³

ההר החלק - ספר יהושע מציין את גבול כיבוש הארץ כמשתרע "מן ההר החלק העלה שעירה" (יהושע י"ב, ז). כיוון שהר החלק זוהה בעבר על גב רכס חצרה שבנגב,⁷⁴ נראה לכאורה לחפש גם את הר שעיר באזור זה, אלא שחלקיו של רכס חצרה מופיעים במפות מחלקת המדידות של המנדט הבריטי כראס אג'ליחאן וג'בל א-ראכב ואילו השם ג'בל חלק כלל אינו מופיע במפות. מכאן שזיהויו של ההר החלק בנגב אינו מוחלט,⁷⁵ ולכן גם לקביעת הר שעיר בנגב הנשענת על זיהוי זה, אין כל בסיס. יתר על כן, גם לו היינו מזהים בבירור הר ששמו חלק, לא היה זה מלמדנו דבר על האתר בו עוסק הפסוק, שכן 'החלק' שבפסוק הוא שם תואר ואינו שמו של ההר. ניתן אף לומר כי גם ההר החלק מצטרף להוכחות שהר שעיר מקומו ממזרח לערבה. שכן רק שם היה קיים השילוב של מדרונות שוממים (= חלקים), העולים אל הר מיוער (= שעיר).⁷⁶

פרשת המעפילים - עם היוודע העונש על חטא המרגלים, מספרת לנו התורה על ניסיון לשינוי הגזרה על ידי פלישה לארץ. ניסיון זה נכשל והלוחמים נחלו מפלה 'עד

69. ראה: ק"א קיטשן (לעיל, הערה 67), עמ' 27, טור א.
70. בראשית ל"ב, ג; ל"ו, ח-ט, כ-א, כט-ל; במדבר כ"ד, יח; דברים ב', ד-ה, ח, כב, כט; יהושע כ"ד, ד; יחזקאל ל"ה, ב-ג, ז, טו; דה"א א', לח; דה"ב כ"ה, יא, יד.
71. בראשית י"ד, ו; דברים ב', יב, כב; ישעיהו כ"א, יא; יחזקאל כ"ה, ח; דה"ב כ', י, כב-כג.
72. ראה: ח' ליוור, ערך 'שעיר', אנציקלופדיה מקראית ח, ירושלים תשמ"ב, עמ' 323-325.
73. ליוור (לעיל) וברטלט (לעיל, הערה 67), קושרים לדיון פסוקים נוספים שבהם נדון מאוחר יותר: דה"א ד', מב ואילך יידון בפרק 'קדש בנבואות יחזקאל' ואילו הופעת ה' בשעיר תידון בפרק 'סיני וקדש'.
74. נג. 498 בנצ. 15290301. זיהוי ההר חלק בנקודה זו מסתמך על תיאורו של א' מוסיל: A. Musil, *Arabia Petraea* I, Wien 1907, p. 170. מנשה הראל לעומתו מציע לזהות אותו בהר לוי (מדרום-מזרח למכתש רמון). ראה: מ' הראל, ישראל - עם וארץ, שנתון מוזיאון ארץ-ישראל ז-ז (25-26), תל אביב תש"ן-תשנ"ג (1990-1993), עמ' 115-126, ובעיקר עמ' 121.
75. ראה: י' ברסלבסקי (לעיל, הערה 49), עמ' 49. גם לדעת זאב משל יש להתייחס ל'חלק' שבנגב כמינוח מורפולוגי ולא כשם מקום. ראה: ז' משל (לעיל, הערה 4), עמ' 35.
76. להלן נציע לזהות מדרונות שוממים אלו עם מדבר צין. כבר רש"י בפירושו ליהושע י"ב, ז, ראה את ההר החלק כמקביל למדבר צין. כך גם בנימין מזר וזכריה קלאי. ראה: ב' מזר, 'לבוא חמת וגבולה הצפוני של ארץ כנען', ערים וגלילות בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 167-181, ובעיקר עמ' 173; ז' קלאי, 'גבולות ארץ כנען וארץ-ישראל במקרא', בתוך: ב' מזר (עורך), ספר נלסון גליק (ארץ-ישראל יב), ירושלים תשל"ה, עמ' 29-31.

מכללת הרצוג

החרמה' (במדבר י"ד, לט-מה).⁷⁷ מלחמת חרמה נזכרת בשני מקראות נוספים: במדבר כ"א, א-ג, נחלו בני ישראל מפלה מידי תושבי המקום אך לאחריה כבשו אותו. בשופטים א', יז נזכרת חרמה כאתר שנכבש בידי השבטים יהודה ושמעון. במחקר המודרני מקובל לראות בשלושת המקראות תיאור של אירוע אחד.⁷⁸ לפי נקודת מבט זו בתחילה הייתה מפלה במערכה על חרמה, אך בעקבותיה נכבש המקום כמתואר במדבר כ"א. פרשת המעפילים והכיבוש שבשופטים א' אינם אלא חזרה חלקית על אותו עניין. אנו נוכיח להלן כי המדובר בשלוש פרשיות נפרדות כפי שניכר מפשטי המקראות.

הבה נתרכז בפרשת המעפילים. אם פרשת המעפילים הנה חלק מסיפור כיבוש חרמה, מדוע המשיכו בני ישראל אל עבר הירדן ולא ניצלו את הניצחון בחרמה לכניסה לארץ מדרום? אם סיפור המפלה הובא כדי להצדיק את המסע למזרח הירדן, הרי מסע זה כבר הוצדק בעיקרה של פרשת המרגלים! ואם פרשת המעפילים נוצרה כדי לצרף את הקניזים והקנינים למסע אל עבר הירדן,⁷⁹ מדוע אלה אינם נזכרים בפרשת המעפילים? תמיהות אלו מובילות למסקנה כי פרשת המעפילים וכיבוש חרמה אינם שני חלקים של סיפור אחד, אלא שני סיפורים נפרדים.⁸⁰

77. חרמה הוא שם מקום, אך ייתכן כי 'עד החרמה' שבפרשת המעפילים אינו מינוח גאוגרפי אלא משמעו 'עד שהחרימום'. ראה: פירוש ראב"ע על במדבר י"ד, מה; י' ליוור (לעיל, הערה 3), עמ' 233; נ' נאמן, 'נחלתם והתנחלותם של בני שמעון בדרום הארץ', בתוך: י' זקוביץ וא' רופא (עורכים), *ספר יצחק אריה זליגמן, מאמרים במקרא ובעולם העתיק*, ירושלים תשמ"ג, עמ' 111-136, ובעיקר עמ' 115.

78. ראה: ה"ה רולי (לעיל, הערה 2), עמ' 102-103, 111-112; V. Fritz, *Israel in der Wüste*, Traditionsgeschichtliche Untersuchung der Wustenerlieferung des Jahwisten, Marburg 1970, p. 84; R. de Vaux, *The early history of Israel*, London 1978, p. 527.

79. פרשת חרמה מיוחסת במחקר להתנחלות שבט שמעון או הקניזים. ראה: ל"א אקסלסון (לעיל, הערה 56), עמ' 125-142, ובעיקר עמ' 128-129, 135-136; ו' פריץ (לעיל, הערה 78), עמ' 89-90; ר' דה-וו (לעיל, הערה 78), עמ' 527-528; א' עופר, 'הר-יהודה המקראי - מנוודות לממלכה לאומית', בתוך: נ' נאמן ו' פינקלשטיין (עורכים), *מנוודות למלוכה, היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל*, ירושלים 1990, עמ' 155-214, ובעיקר עמ' 160-161. M. Noth, *A History of Pentateuchal Traditions*, B.W. Anderson (translator), Englewood Cliffs 1972 (= *Überlieferungsgeschichte des Pentateuch*, Stuttgart 1948, p. 43).

80. ראה: י' ליוור (לעיל, הערה 3), עמ' 232-233; נ' נאמן (לעיל, הערה 79), עמ' 115; מ' נאור, 'ערד וחרמה בפרשת הכיבוש', *ידיעות לא, תשכ"ז*, עמ' 157-164, ובעיקר עמ' 162.

ספר דברים מציין את מקומו של מעשה המעפילים: 'בשעיר עד חרמה' (דברים א' מד).⁸¹ תיאור הקרב בספר דברים ממוקם בין תיאור חטא המרגלים בקדש ברנע לבין הישיבה הארוכה בקדש, ולכן לפי הדעה המקובלת התקיים הקרב בזמן שהייה בקדש ברנע.⁸² פועל יוצא מהנחה זו הוא כי לדעת המקרא מיקומו של הר שעיר צריך להיות באותה הסביבה. מיקום זה, הסותר את הנתונים שהבאנו לעיל, יושב בידי החוקרים על ידי השמטת 'שעיר' מהפסוק,⁸³ או על ידי קביעה כי גם בנגב היה 'הר שעיר'.⁸⁴

מאחר שלשיטתנו קדש וקדש ברנע הם מקומות שונים וקדש מקומה ממזרח לערבה, ניתן להשאיר את הפסוק ככתבו ולמקם את הקרב ב'שעיר' וליתר דיוק - במורדות המערביים של הר שעיר, במסלול המסע מקדש ברנע לעבר קדש שבאדום.

הפרדת קדש מקדש ברנע ומיקום האחת בסיני והאחרת בהר שעיר ממזרח לערבה, מאפשרים לפתור גם את בעיית התוכחה הכפולה על חטא המרגלים: בספר במדבר מפורטת התוכחה בפרק י"ד פסוקים יא-כד, והיא חוזרת ומפורטת שנית באותן מילים בפסוקים כו-לה. אפילו חוקרים אשר ניסו להראות כי פרשת המרגלים אחידה מבחינה ספרותית, לא מצאו הצדקה סבירה לתוכחה הכפולה.⁸⁵ מובן שהם גם לא מצאו הסבר לפסוק כה, "והעמלקי והכנעני יושב בעמק מחר פנו

81. הבנת 'חרמה' שבפרשת המעפילים כמינוח גאוגרפי, עומדת ביסוד התיקון של תרגום השבעים הכותב כאן: 'משעיר עד חרמה'. ראה על כך בהרחבה: ש"ר דריבר (לעיל, הערה 9), עמ' 30-31, והערה 44.

82. ראה: ה"ה רולי (לעיל, הערה 2), עמ' 111-112; מ"ל ניומן (לעיל, הערה 5), עמ' 77.

83. ראה: N. Glueck, 'The Boundaries of Edom', *HUCA* 11, 1936, pp. 141-157, esp. p. 153.

84. ראה: נ' גליק, **אפיקים בנגב**, תל אביב תש"ך, עמ' 124; ' ליזור (לעיל, הערה 3), עמ' 232; ג"ר ברטלט (לעיל, הערה 67), עמ' 5-7; הנ"ל, **אדום והאדומים** (לעיל, הערה 55), עמ' 43-44; idem., 'Biblical Sources for the Early Iron Age in Edom', in: P. Bienkowski (ed.), *Early Edom and Moab*, Oxford 1992, pp. 13-19, esp. p. 14; E.J. Simons, *The Geographical and Topographical Text of the Old Testament*, Leiden 1959, pp. 257-258; M. Weippert, 'Edom und Israel', *Theologische Realenzyklopedie* (= *TRE*) 9, 1981, pp. 291-299, esp. p. 291; F.M. Abel, *Geographie de la Palestine I*, Paris 1933, pp. 182-283.

85. ראה: מ"צ סגל, **מסורת וביקורת** (לעיל, הערה 16), שם; הנ"ל, 'לחיבורו של ספר במדבר' (לעיל, הערה 16), עמ' 80 טור ב; ' ליזור (לעיל, הערה 3), סוף עמ' 241; B.D. Eerdmans, 'The Composition of Numbers', *Oudtestamentische Studien* 4, 1949, pp. 145-168, esp. pp. 163-164.

וסעו לכם המדבר דרך ים סוף", שמצוי בין שני הנאומים, המזכיר את האוכלוסייה היושבת בעמק והמורה על היציאה מקדש ברנע.⁸⁶

לשיטתנו, נראה לפרש את הפרק כך: כתוצאה מחטא המרגלים בקדש ברנע, נקבע העונש (פסוקים יא-כד), אך לא פורט לעם.⁸⁷ מסע בני ישראל קיבל תפנית ובמקום להיכנס לארץ היה עליהם לפנות לעבר הערבה המצוינת כאן בהזכרת אוכלוסייתה: "והעמלקי והכנעני יושב בעמק" (פסוק כהa).⁸⁸ בהתאם לעונש ציווה משה: "מחר פנו וסעו לכם המדבר דרך ים סוף" (כהb). כפי שראינו לעיל, הוראה זו אכן בוצעה.⁸⁹ נראה כי במהלך המסע, כשהתברר לעם כי המסע מאבד כיוון ברור, עלתה והתגברה ההתמרמרות שאפשר שהתבטאה בתלונתם של דתן ואבירם: "אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו...". (במדבר ט"ז, יד). עונשם של דתן ואבירם לא הרגיע את ההתמרמרות וכשלא נותר ספק כי מגמת המסע היא הר שעיר, הפכה ההתמרמרות למרד.⁹⁰ רק בשלב זה פירט משה לעם את דבר העונש אשר נגזר עליהם בקדש ברנע ("ד, כו-לה).⁹¹ במהלך אותו המרד, למרגלות הר שעיר, מתו מוציאי דיבת הארץ (שם, לו-לח). קבוצה מבני ישראל החליטה לנסות ולשנות את הגזרה על ידי פלישה לארץ ישראל, אך הם נחלו מפלה מידי יושבי ההר (שם, מ-מה).

דרך הר שעיר ודרך הר האמורי - שתי דרכים מופיעות בראש ספר דברים כמסלול בני ישראל: דרך הר שעיר (א', ב) ודרך הר האמרי (א', יט). כדי לזהות את הדרכים עלינו לזכור כי בין עמי המזרח נהוג עד היום לכנות דרך על שם יעדו של

86. ראה: G.B. Gray, *A Critical and Exegetical commentary on Numbers*, Edinburgh 1986 (1903), p. 159.

87. ייתכן כי העונש לא פורט לעם שכן בשלב זה עדיין קיים החשש של "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר י"ד, ד). תודתי לידידי מר אברהם פרידמן שהאיר את עיניי בנקודה זו.

88. על העמלקי כיושב מדרום לים המלח, ראה: בראשית י"ד, ז. מדיווח המרגלים אנו למדים כי הכנעני יושב בעמק הירדן (במדבר י"ג, כט).

89. מן הראוי להדגיש כי הוראת המסע מבוצעת, אך יוצאי מצרים אינם מגיעים אל המטרה, הלוא היא ים סוף, שאינו מוזכר כתחנה אחרי חטא המרגלים. על הזיהוי של ים סוף, שאינו הים האדום, ועל השתלבותו במסלול הנודדים יש בכוונתי להרחיב במקום אחר.

90. בנג'מין בקון, שדן בפרשת המרגלים, הגיע למסקנה כי אם לא נפריד את הסיפור למקורותיו יהיה עלינו להניח קיומן של שתי מרידות בקדש [ברנע]. ראה: B. Bacon, *The Triple Tradition of The Exodus*, Hartford 1894, p. 181. שני מאבקים שונים אינם הגיוניים בהנחה שהאירוע נשאר בתחומי קדש ברנע, אך הם בהחלט אפשריים כשמדובר באירוע 'מתגלגל' שתחילתו בקדש ברנע וסופו בהר שעיר.

91. הנאום הראשון נכתב כולו כשיחה בין ה' למשה. רק בנאום השני מופיע הציווי 'אמר אלהים' (פסוק כח).

ההולך בה.⁹² עיקרון זה יש ליישם בבואנו לזהות את דרך הר שעיר ואת דרך הר האמורי אשר על שתיהן נאמר כי הן יוצאות מחורב ומגיעות לקדש ברנע (א', יט). אם כן, הדרך יצאה מחורב, הגיעה עד קדש ברנע ובהמשך התפצלה לשני כיוונים, האחד להר שעיר והשני לעבר הר האמורי.⁹³ למרות נתון מפורש זה, זיהו רוב החוקרים את דרך הר האמורי ואת דרך הר שעיר כשתי דרכים שונות.⁹⁴ היחידים שיישמו את עקרון השמות וקראו לאותה הדרך בשני השמות היו מנשה הראל, צבי אילן ובנו רותנברג.⁹⁵ רותנברג אף הוסיף: "יתכן כי רבוי השמות נגרם על ידי 'כוונת' המספר או 'כיוון מבטו'".⁹⁶ אך גם הוא לא הציע הסבר מדוע אותה דרך ואותו כיוון תנועה, מחורב לקדש ברנע, זכו בשני שמות.

לשיטתנו נראה כי הבדל השמות נובע מההבדל הספרותי בין שני חלקי הפרק: בראש הפרק פונה משה אל בני ישראל ערב כניסתם לארץ. קהל השומעים מודע לעובדה כי מסלול היציאה ממצרים לא הגיע בשלבו הראשון אל הארץ המובטחת אלא אל השהות הממושכת בקדש שבהר שעיר. לקהל זה קדש ברנע נמצאת על הדרך מחורב להר שעיר, לכן בקטע זה מכנה משה את הדרך - דרך הר שעיר.

92. ראה: י' אהרוני, 'דרכי המדבר בתקופת המקרא', ספר טור-סיני, ירושלים תש"ד, עמ' 43-46, ובעיקר עמ' 44; הנ"ל, 'דרכים עתיקות בנגב', בתוך: פ' סלע וי' קופר (מלקטים), סיני, לקט מאמרים, תל אביב תש"ל, עמ' 4-8, ובעיקר עמ' 7; מ' הרן (לעיל, הערה 2), עמ' 114; ה"ק טרומבול (לעיל, הערה 2), עמ' 74-76.

93. לכן יש לדחות את הצעתו המוקדמת של צבי אילן, אשר זיהה בג'בל א-שעירה שבדרום-מזרח סיני את שעיר וסימן דרך ההולכת מסיני דרך (through) שעיר (ג'בל שעירה) לכיוון קדש ברנע. ראה: צ' אילן, 'דרך המדבר ודרך שעיר', מוזיאון הארץ, שנתון 12, תל אביב 1970, עמ' 76-78, ובעיקר עמ' 77.

94. ראה: י' אהרוני, 'דרכי המדבר בתקופת המקרא' (לעיל, הערה 92); הנ"ל, 'דרכים עתיקות בנגב' (לעיל, הערה 92); ה"ק טרומבול (לעיל, הערה 2), עמ' 74-83; ל"א אקסלסון (לעיל, הערה 56), עמ' 45-56; מ' הראל, מסעי סיני, תל אביב תשכ"ח, עמ' 52; ז' משל, 'תולדות דרכי הנגב בעבר', בתוך: א' שמואלי וי' גרדוס (עורכים), ארץ הנגב, אדם ומדבר א, תל אביב תשל"ט, עמ' 297-307, ובעיקר עמ' 300 טור ב - 301 טור א; ז' קלאי, 'מסע כדרלעמר בראי ההיסטוריוגרפיה המקראית', בתוך: מ' ויינפלד (עורך), שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ירושלים-תל אביב תשמ"ו-תשמ"ט, עמ' 153-168, ובעיקר עמ' 161.

95. ראה: מ' הראל (לעיל, הערה 94), עמ' 51-52; צ' אילן, 'דרכי סיני בתקופת המקרא', בתוך: ז' משל וי' פינקלשטיין (עורכים), קדמוניות סיני, תל אביב תשמ"מ, עמ' 55-69, ובעיקר עמ' 56; ב' רותנברג, צפונות הנגב, רמת גן תשכ"ז, עמ' 106; גם הרן הבין כי שני השמות מתייחסים לאותה הדרך אך ראה בכך סתירה בלתי פתורה. ראה: מ' הרן (לעיל, הערה 2), עמ' 124, הערה 17.

96. ראה: ב' רותנברג (לעיל, הערה 95).

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

בהמשך הפרק (פס' ו ואילך) חוזר משה לאירועי יציאת מצרים, כאשר מגמת המסע עדיין הייתה ארץ כנען, או בלשון הפרק: "פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי" (פס' ז).⁹⁷ מתוך נקודת המבט של יוצאי מצרים נמצאת קדש ברנע על הדרך מחורב אל הר האמורי, לכן בפעם זו מכנה משה אותה דרך - דרך הר האמורי (ראה איור מספר 1).

"ונסב את הר שעיר ימים רבים" (דברים ב', א) - הביטוי 'ימים רבים' מאפיין בספר דברים הן את הקפת הר שעיר (שם) והן את הישיבה בקדש (דברים א', מו). הביטוי בהקשר להר שעיר נראה תמוה, שכן המסע סביב להר שעיר מופיע אחרי הישיבה בקדש. מיד עם היציאה מקדש מת אהרון, "בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים בחודש החמישי באחד לחדש" (במדבר ל"ג, לח), אי לכך מצטמצם המסע מקדש לערבות מואב, כולל הקפת שעיר, לתקופה של כשישה חודשים בלבד. קשה להגדיר תקופה זו כ'ימים רבים'.

לשיטתנו, מאחר שקדש נמצאת בגבול הר שעיר, נחשבה גם הישיבה בקדש במניין הימים של הקפת הר שעיר. מאחר שבקדש ישבו ימים רבים, הפכה גם הקפת הר שעיר להיות בת ימים רבים.

נראה כי המסע סביב הר שעיר נעשה ממערב לאדום, כלומר, בערבה. שכן, רק כשהולכים בערבה מצפון לדרום יש טעם לציווי: "רב לכם סב את ההר הזה פנו לכם צפנה" (שם ב', ג).⁹⁸ אם כך יש לחפש את קדש בחלקו המערבי של הר שעיר, במדרון הפונה לערבה.

מדבר פארן ומדבר צין

בחזרתם מגיעים המרגלים "אל מדבר פארן קדשה" (במדבר י"ג, כו). פסוק זה ממקם את 'קדשה' במדבר פארן. לעומתו עומדים שלושה פסוקים אחרים הממקמים את קדש במדבר צין.⁹⁹ לכן, ומתוך הנחה כי קדש וקדש ברנע חד הם, קבע יוחנן אהרוני כי מדבר צין הוא חלק ממדבר פארן.¹⁰⁰

97. על השימושים השונים של 'כנעני' ו'אמורי', ראה: מ"ד קאסוטו, **ספר בראשית ומבנהו**, ירושלים תש"ן, עמ' 105-113.

98. סיבוב אדום ממזרח, כפי שמופיע באטלסים הגאוגרפיים-ההיסטוריים, מביא בהכרח לפנייה צפונה ואין כל צורך בציווי מעין זה. ראה: י' בן-שם, **כיבוש עבר הירדן**, תל אביב תשל"ב, עמ' 80-81.

99. ראה: במדבר כ', א; כ"ז, יד; ל"ג, לו.

100. ראה: י' אהרוני, **ארץ-ישראל** (לעיל, הערה 44), עמ' 159. מן הראוי לציין כי שלושת הפסוקים הנ"ל שאותם מביא אהרוני כהוכחה למיקום קדש ברנע במדבר צין, מדברים בקדש ולא בקדש ברנע.

מוסכם במחקר כי 'פארן' הנו שם כללי למדבריות הדרום שבשטח חצי האי סיני.¹⁰¹ לעומת זאת, האזכורים המקראיים של מדבר צין קושרים אותו לגבול אדום.¹⁰² מאחר שהתיאור המפורט של גבול הדרום (במדבר ל"ד, ג-ד) ממקם את מדבר צין הן בסמוך לים המלח והן בסמוך לגבול אדום, יש לזהותו במדרונות המערביים המדבריים של דרום ממלכת ירדן (ראה איור מספר 1).¹⁰³

אחת מהוראותיו של השם 'צין' היא: חות, קוץ,¹⁰⁴ ונראה כי הכוונה לשטח נרחב של סלעים חדים. בהתאם לכך ניתן, אולי, לדייק ולזהות את מדבר צין עם רכס ההרים המשווננים והמצוקיים, שהוא המדרון המערבי של הרי ירדן, המשתרע ממזרח לערבה בין אילת לצפון ים המלח.¹⁰⁵ אזור זה מתאפיין בסלעי יסוד ואבן חול מתקופת הפרה-קמבריון והפלאוזואיקון התחתון.¹⁰⁶ סלעים אלה שונים בצבעיהם ובצורת הבלייה שלהם משאר סלעי ארץ ישראל ובכך הם יוצרים נוף שונה ונבדל מסביבתו. ההופעה המרשימה ביותר של מחשוף גאולוגי זה נמצאת בוואדי דנא, וכבר העיר בנימין מזר כי דנא נכתב בערבית צ'נא ושייתכן כי מקור השם הוא צין.¹⁰⁷

ההבדל במקום המדבריות היה הסיבה העיקרית שהביאה את פרשני ימי הביניים להפריד בין קדש ברנע לבין קדש.¹⁰⁸ לעומתם החוקרים בני זמננו שהכירו במדבר צין כמדבר נפרד ממדבר פארן, התיימרו לפתור את הסתירה בין מיקום קדשה למיקום קדש על ידי השמטת קדש מהפסוק העוסק במדבר צין (במדבר כ', א),¹⁰⁹ השמטת

101. ג'ג סימונס (לעיל, הערה 49), עמ' 256; י' אהרוני, ערך 'פארן, מדבר פארן', אנציקלופדיה מקראית ו, ירושלים תשל"ב, עמ' 433-434; הנ"ל, ארץ-ישראל (לעיל, הערה 44), עמ' 160; הנ"ל, 'קדש ברנע והר סיני', בתוך: ב' רותנברג (עורך), תגליות סיני, תל אביב תשי"ח, עמ' 101-119, ובעיקר עמ' 117.

102. במדבר כ', א-טז; ל"ג, לו; ל"ד, ג; יהושע ט"ו, א. גם האזכורים הגאוגרפיים של הר ההר (במדבר כ', כג; ל"ג, לז) קושרים אתר זה לגבול אדום. הר ההר מהווה עדות למקומו של מדבר צין, שכן הוא נזכר כתחנה הראשונה אזורי קדש שבמדבר צין (שם כ', כב; ל"ג, לז).

103. ז' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 101.

104. א' בן-יהודה, ערך 'צין', מלון הלשון העברית יא, ירושלים תש"י, עמ' 5540.

105. מדרונות תלולים אלה הם כחומת מגן להרי אדום. בהקשר זה ראוי לציין כי ח' בר-דרומא ראה כנגזרות מהשם צן את 'צנה' (שמ"א י"ז, ז) וכן את 'צנור' (שמ"ב ה', ח). שניהם כלי הגנה. ראה: ח' בר-דרומא (לעיל, הערה 15), עמ' 141-142.

106. ישראל, מפה גאולוגית, 1:250,000, גליון דרום.

107. מזר עצמו לא פרסם את הדברים, אך הם מצוטטים מפיו על ידי אחרים. ראה: ז' קלאי (לעיל, הערה 103), עמ' 101; מ' הראל, 'גיא המלח בארץ הככר וגבולות הנגב', בתוך: י' בן-שם ואחרים (עורכים), ספר ברסלבי, ירושלים תשל"ל, עמ' 346.

108. ראה: רמב"ן (לעיל, הערה 14); רש"י, במדבר ל"ד, ג, ד"ה ממדבר צן; תוספות, שבת פט ע"א, ד"ה מדבר צין.

109. על ההכרח בהפרדה בין המדבריות, ראה: מ' נות (לעיל, הערה 79), עמ' 226.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

קדשה מהפסוק העוסק במדבר פארן (שם י"ג, כו),¹¹⁰ או השמטת מדבר פארן מאותו הפסוק.¹¹¹

פתרונות אלו יכולים להועיל לסתירה במיקום המדבריות, אך הם אינם יעילים לשאלת הקשר הקבוע שבין קדש או מדבר צין לבין אדום.

לשיטתנו, מדבר פארן נמצא בסיני דהיום ושם מקומה של קדש ברנע. אדום והר שעיר נמצאים ממזרח לערבה, ומדבר צין הוא המדרון המערבי של הר שעיר, משולי רמת אדום ועד הערבה.¹¹² במיקומו זה של מדבר צין נמצאים הן המדבר והן קדש סמוכים לגבול אדום (ראה איור מספר 1).

ניתן לסכם פרק זה ולחלק את הפסוקים לשתי קבוצות מובהקות וברורות:¹¹³ קבוצת הפסוקים העוסקת בקדש ברנע¹¹⁴ קושרת אותה למעשה המרגלים, למסע בני ישראל במדבר ולמהלך הגבול הדרומי של ארץ ישראל. מלבד הקשר הגאוגרפי הכללי לדרום קשורה קדש ברנע גם למדבר פארן. אין לקדש ברנע כל קשר לפרשת מי מריבה, לגבול אדום, לקבר אהרן או למדבר צין.

לעומת זאת קבוצת הפסוקים העוסקת בקדש¹¹⁵ קושרת אותה למעשה מי מריבה, למסע בני ישראל במדבר ולמות אהרן (תחנה אחת מקדש). מבחינה גאוגרפית קשורה קדש לגבול אדום ולמדבר צין אשר גם הוא בגבול אדום (במדבר ל"ד, ג; יהושע ט"ו, א). אין לקדש כל קשר לפרשת המרגלים או למדבר פארן. בנבואת יחזקאל, ורק בה, קשורה קדש למהלך גבול הדרום ולפסוקים אלו נקדיש דיון מיוחד.

קדש בנבואות יחזקאל

כנגד זיהוי קדש בירדן עומד תיאור גבול הדרום שביחזקאל: "ופאת נגב תימנה מתמר עד מי מריבות קדש נתלה אל הים הגדול" (מ"ז, יט; ודומה לו מ"ח, כח).

110. ראה: מ' הרן (לעיל, הערה 2), עמ' 118, הערה 8.

111. ראה: ג"ב גריי (לעיל, הערה 86), עמ' 130, 144.

112. ראה: זב"ג הכהן (לעיל, הערה 4), עמ' 30-33. מיקומו של מדבר צין מפריד בין שיטתנו לשיטתו של בר-דרומא אשר ממקם את מדבר צין ובעקבותיו גם את קדש במדבריות ערב.

ראה: ח' בר-דרומא (לעיל, הערה 15), עמ' 142-143.

113. בשלב זה הוצאנו מדיונו את הפסוקים המזכירים את קדש בספר בראשית (י"ד, ז; ט"ז, יד; כ', א). בפסוקים אלו נדון מאוחר יותר.

114. במדבר י"ג, כו; ל"ב, ח; ל"ד, ד; דברים א', ב; יט; ב', יד; ט', כג; יהושע י', מא; י"ד, ז; ט"ו, ג.

115. במדבר כ', א; יד-טז, כב; כ"ז, יד; ל"ג, לו-לז; דברים א', מו; ל"ב, נא; שופטים י"א, טז-יז; יחזקאל מ"ז, יט; מ"ח, כח.

הגבול מתואר ממזרח למערב: תמר מזוהה במידה רבה של ודאות במצד חצבה,¹¹⁶ ו'נחלה' הוא כנראה נחל מצרים שהתקצר עקב תוספת ה"א המגמה.¹¹⁷ מקובל לראות בגבולות יחזקאל גרסה מקבילה לתיאור גבול הארץ בחומש במדבר:¹¹⁸

גבול הדרום במדבר ל"ד, ג-ה	גבול הארץ ביחזקאל מ"ז, יט
ממדבר צן על ידי אדום...	מתמר
והיה [והיו] תוצאתיו מגב לקדש ברנע	עד מי מריבות קדש
ויצא תצר אדר	
ועבר עצמנה	
ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים	נחלה
והיו תוצאתיו הימה	אל היס הגדול

לפי הקבלה זו נראה כי אין מנוס מזיהוי מי מריבת קדש עם קדש ברנע, שכן ברור מהפסוק ש"מי מריבות קדש" נמצאים ממערב ל"תמר", ולא מזרחית בארץ אדום כפי שמציע המאמר.

לפי פירוש זה מציג לנו הפסוק בעיות לשוניות וגאוגרפיות:

א. 'נחלה' - אם אכן הכוונה לנחל מצרים הרי כאילו נכתב בפסוק: אל נחל מצרים אל היס הגדול. זהו ניסוח מסורבל לציון שתי נקודות רצופות על קו הגבול, שאין מקביל לו בתיאורי הגבולות.

ב. מילת היחס 'עד' - מילה זו באה לציון הגבול האחרון במקום שאליו הגיע או יגיע דבר-מה.¹¹⁹ כאשר התיאור ממשיך מעבר לאותה נקודה, מופיע אחד משני הצירופים הבאים: 'עד... בואכה...' (בראשית י', יט), או 'עד... עד...' (שם י"ב, ו). בפסוקנו לא מופיעים צירופים אלו ולכן ייתכן כי לפנינו מובן אחר של מילת היחס 'עד'.

116. ראה: י' אהרוני, 'תמר והדרכים לאילת', בתוך: מ' אבי-יונה ואחרים (עורכים), ספר בנימין מזר (ארץ ישראל ה), ירושלים תשי"ט, עמ' 129-134; ר' כהן, 'המצודות בעין חצבה בתקופה הרומית ובימי ממלכת יהודה', בתוך: י' אבירם ואחרים (עורכים), אילת והערבה, ירושלים 1995, עמ' 150-168; ר' כהן וי' ישראל, 'החפירות בעין-חצבה/תמר המקראית והרומית', קדמוניות כט, תשל"ה, עמ' 78-92.

117. כפי שראינו לעיל בהקשר ל'קדשה'. כך הובן השם 'נחלה' על ידי כל המתרגמים, הפרשנים והחוקרים.

118. ראה: ש' איזאקס (לעיל, הערה 16), עמ' 79; ב' מזר, ערים וגלילות בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ד, עמ' 177; הנ"ל, כנען וישראל, ירושלים תשל"ד, עמ' 267, הערה 55; א"י גרינפלד, 'גבולות ארץ-ישראל על פי המקורות', תחומין, קובץ הלכתי יא, תש"נ, עמ' 421-457, ובעיקר עמ' 452.

119. ראה: א' בן-יהודה, מלון הלשון העברית ט, ירושלים-תל אביב תש"ט, עמ' 4317.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ג. מהלך הגבול בספר במדבר מתואר "ממדבר צן על ידי אדום" ובספר יחזקאל מוגדר הגבול "מי מריבת קדש" שגם היא על גבול אדום (במדבר כ', טז), כך שקו הגבול מים המלח ועד קדש ברנע מפריד בין שטח ישראל שבנגב לבין ממלכת אדום שמדרום לה. אך כשישראל יושבים בקדש מתוארת תמונה הפוכה: יוצאי מצרים חוצים את מדבר סיני זהיום ומגיעים אל קדש (ברנע) על גבול אדום. לפיכך יש לראות את אדום מצפון לקדש (ברנע), בנגב. כבר ראינו לעיל שהמצא הארכאולוגי אינו מאפשר למקם את אדום בנגב ובוודאי לא דרומה לו.

ד. זיהוי מי מריבת קדש עם קדש ברנע מחזיר למקומן את כל הסתירות שעליהן עמדנו בתחילת המאמר: מדבר פארן הוא מדבר צין, הר שעיר בנגב וכו'.

כל ארבע הבעיות נפתרות על ידי פירוש נוסף למילית 'עד':

תחום ממלכות סיחון ועוג אשר נפלו בידי ישראל מתואר במילים הבאות: "כל ערי המישר וכל הגלעד וכל הבשן עד סלכה ואדרעי ערי ממלכת עוג בבשן" (דברים ג', ז). התיאור עובר מדרום לצפון: מהמישור, דרך הגלעד אל הבשן. המשך הפסוק "עד סלכה ואדרעי" היה אמור לתאר את הנקודות הקיצוניות בצפון הבשן, אך ערים אלו ממוקמות בדרומו. נראה כי 'עד' שבפסוק הוראתו שונה מהוראה 'עד' שבמילונים ויש להבינו כ'עד בכלל' או כ'כולל'.¹²⁰ אפשר גם שמדובר כאן בדגם טריטוריילי קבוע,¹²¹ דהיינו, הביטוי "הבשן עד סלכה (ואדרעי)" הוא מינוח שגור לתיאור הבשן כולו והוא יופיע אפילו בניגוד לכיוון התיאור. כך גם בתיאור נחלות ראובן וגד: "מערוער אשר על שפת נחל ארנון והעיר אשר בתוך הנחל וכל המישר מיבא עד דיבון. וכל ערי סיחון... והגלעד... וכל הר חרמון וכל הבשן עד סלכה" (יהושע י"ג, ט-יא). התיאור מתקדם מדרום לצפון כשהצירופים: 'עד דיבון' ו'עד סלכה' עומדים בניגוד לכיוון הכללי.

נראה לנו כי זו כוונת מילת היחס 'עד'. את ההקבלה בין יחזקאל לבמדבר נציב כך גם בתיאור הגבול שביחזקאל:

גבול הארץ ביחזקאל מ"ז, יט
מתמר עד מי מריבות קדש

גבול הדרום במדבר ל"ד, ג-ה
ממדבר צן על ידי אדום...
והיה [והיו קרי] תוצאתיו מנגב לקדש ברנע

120. בהסברו לערך 'עד' מוסיף א' בן-יהודה: "בנגוד ל-אל, יכלול על-פי רוב גם אותו הגבול". ראה: שם.

121. על דגמים טריטורייליים בתיאורי גבול, ראה: ב' מזר, 'לבוא חמת וגבולה הצפוני של ארץ כנען', ערים וגלילות בארץ-ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 167-181, ובעיקר עמ' 170; ז' קלאי (לעיל, הערה 76), שם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ויצא חצר אדר
ועבר עצמנה

ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים
והיו תוצאתיו הימה
נחלה
אל הים הגדול

את "ממדבר צן על ידי אדום" שבתיאור המקורי המיר יחזקאל בביטוי "מתמר עד מי מריבות קדש" כשלהבנתו 'ממדבר צין' - כולל מדבר צין, דהיינו: יחזקאל מפרש את תחום הארץ ככולל גם את המדרון המערבי של הרי אדום עד קדש/עין מוסה. בכך אכן מתייצב גבול הארץ על גבול אדום. אמנם תיאור זה מנוגד לכיוון הכללי של תיאור הגבול, אך כפי שראינו לעיל התופעה קיימת גם בתיאורים אחרים.

"והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום..." (במדבר ל"ד, ג) - הניסוח המקראי לקו הגבול הדרומי אינו מבהיר מה נמצא 'על ידי אדום', האם גבול ישראל הוא המשיק לאדום או אולי הכוונה בפסוק לציין כי הגבול משתרע 'ממדבר צן' ומיקומו של המדבר הוא 'על ידי אדום'. בהתאם לכך קיימות שתי אפשרויות לסרטוט הגבול: האחת ללא מדבר צין והשנייה כוללת את המדבר בתחום הארץ. לשיטתנו תסרטוט האפשרות האחת במורד ההר, בקו המגע בין הרי אדום והערבה. לפי אפשרות זו נשאר מדבר צין כשטח הפקר בין ישראל לאדום.¹²² בהתאם לאפשרות השנייה עובר קו הגבול ממזרח למדבר צין, בגבול המדבר והארץ הנושבת. לפי קו זה כלול מדבר צין בתחום ארץ ישראל והגבול משיק לגבול אדום.

שתי האפשרויות מוצאות את ביטוין במחלוקת חוקרים: זכריה קלאי בהסתמך על פסוק זה כולל את מדבר צין בתוך נחלת יהודה / ארץ ישראל. לעומתו משה צבי סגל שמסתמך על אות היחס מ"ם, מותיר את המדבר מחוץ לגבול.¹²³ לדעת שמואל איזאקס זהה גבול יחזקאל לגבול שבחומש במדבר ושניהם כוללים הן את קדש והן את קדש ברנע.¹²⁴ אך, כפי שראינו לעיל, רק קדש ברנע, ולא קדש, מופיעה בתורה

122. על מדבר כשטח הפקר בין ארצות ראה: י"מ גרינץ, מוצאי הזרות, מחקרים בקדמוניות המקרא וראשית תולדות ישראל וספרותו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 167; ג' נאמן, 'שיחור מצרים ושור אשר על פני מצרים', בתוך: ב' אופנהיימר (עורך), עיונים במקרא, ספר זכרון ל"מ גרינץ (תעודה ב), תל אביב תשמ"ב, עמ' 205-221; הנ"ל, 'מקומו של חצי-האי סיני בתפיסת הגבולות המצרית והמקראית', בתוך: ג' גבירצמן ואחרים (עורכים), סיני, תל אביב תשמ"ז, עמ' 709-713.

123. ראה: ז' קלאי (לעיל, הערה 103), עמ' 101; מ"צ סגל, 'לחיבורו של ספר במדבר' (לעיל, הערה 16), עמ' 81 טור א, הערה 32; ז' קלאי (לעיל, הערה 4), עמ' 214.

124. ראה: ש' איזאקס (לעיל, הערה 16), עמ' 23 ומפה בעמ' 93. נראה כי זו הייתה גם דעת הרמב"ם הקובע כי רקם במזרח ארץ ישראל (= קדש, להלן) כלולה בתחום עולי מצרים. ראה: משנה תורה, ז (ספר זרעים), הלכות תרומות א, ז. על שיטת הרמב"ם לגבולות הארץ

מכללת הרצוג

בהקשר של גבול הארץ. לכן אנו סוברים כי הגבול שבחומש במדבר לא כלל את קדש ומדבר צין,¹²⁵ ויחזקאל נקט בפירוש המרחיב את גבול הארץ והכולל בו גם את מדבר צין וקדש.¹²⁶ מדוע נקט יחזקאל בפירוש המרחיב?

גבול הארץ הנו חלק מקובץ החוקים של יחזקאל.¹²⁷ למרות שחוקי הכהונה שבספר יחזקאל מקיימים זיקה עם חוקי הכהונה שבחמישה חומשי תורה יש ביניהם כידוע הבדלי פרטים משמעותיים.¹²⁸ הבדלים אלו הביאו את הרן למסקנה כי ספר יחזקאל אינו מעתיק את החוקה הכהונית אלא משקף נכונה את מציאות זמנו.¹²⁹ האם זה המצב גם בנושא הגבול? על כך מן הראוי לפרט:

"ובני תברון קרח ותפח ורקם ושמע" (דה"א ב', מג-מה) - שמואל קליין ראה בפסוקים אלו הוכחה לתנועה של משפחות מיהודה לרקם היא פטרה.¹³⁰ קדש השייכת לערי הנגב של יהודה והסמוכה לגבול אדום (יהושע ט"ו, כג), נקראת בתרגום השבעים קדש (καδς). מרטין נות כבר קבע כי 'קדש' זו שונה מקדש ברנע, ולא ניסה לזהותה.¹³¹ דעה זו מקובלת גם על נדב נאמן, המוסיף כי קדש זו נכללת בקבוצת הערים המזרחיות של יהודה הסמוכה אל גבול אדום.¹³² לשיטתנו זוהי קדש - מי מריבה, ונראה כי בחדירתם מזרחה התיישבו בני יהודה גם בקדש עצמה. גם 'עיר נחש' המוזכרת ברשימות היחס של שבט יהודה (שם ד', יב), מורה על

- ראה: א' דסברג, 'פרשת "מסעי", גבולות הארץ ומגבלות הדפוס', בתוך: נ' רוטנברג (עורך), **פותרים שבוע**, ירושלים 2001, עמ' 412-417.
125. למסקנה זו הגענו במקום אחר מניתוח גאוגרפי של מהלך הגבול. ראה: דב"ג הכהן (לעיל, הערה 4), עמ' 35.
126. כך הסיק כבר המלבי"ם בפירושו על פסוק זה: "...ויתרחב הגבול הדרומי לדרום ארץ שעיר ועמון ומואב עד המדבר שהלכו שם ישראל". ראה: המלבי"ם, **אוצר הפירושים על תנ"ך מקראות גדולות ד, ירושלים תשי"ז**, עמ' קכד, ד"ה ופאת נגב תימנה.
127. ראה: מ' הרן, 'סוגיות מקרא, קובץ החוקים של יחזקאל (מ-מת) ויחסו לאסכולה הכהונית', **תרביץ מד, תשל"ה**, עמ' 30-53.
128. במקדש אין ארון וכרובים, אין זכר לבגדי הזהב ולשמן המשחה, והכהונה צומצמה לבני צדוק בלבד. ראה: מ' הרן, שם.
129. ראה: מ' הרן, שם.
130. ש' קליין, **מחקרים ארצישראלים ב, חוברת ה, ירושלים תר"ץ**, עמ' 18-19. בעמודים אלו הוא מדבר על רקם מבלי לזהותה, אך בעמודים 40-41 הוא מזהה את רקם עם פטרה.
131. ראה: A. Alt, 'Judas Gaue unter Josia', *PalästinajahrBuch* (= *PJB*) 21, 1925, pp. 100-117, esp. p. 108, n. 1.
132. ראה: נ' נאמן, 'שיחור מצרים' (לעיל, הערה 122), עמ' 213.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

התפשטות יהודית אל ממזרח לערבה, וזאת במידה שניתן לזהותה עם ח'רבת נחאס שמצפון-מערב לפינאן.¹³³

התנחלותם של בני שמעון בהר שעיר יותר ברורה וחד-משמעית: "ומהם מן בני שמעון הלכו להר שעיר אנשים חמש מאות ופלטיה ונעריה ורפיה ועזיאל בני ישעי בראשם" (דה"א ד', מב). תחילת הפסוק קושרת אותו לכאורה לפסוקים הקודמים, שבהם נזכרים: גדור, הגיא, בני חם והמעונים (מעינים).¹³⁴ את 'מבוא גדור' שבפסוק לט פירש אלואיס מוסייל כמתייחס לתבל קדור שבדרום הר שעיר,¹³⁵ וייתכן ששם של המעונים השתמר בשם העיר מעאן שממזרח לפטרה. הזיהוי המתבקש להגיא' בה"א הידיעה הוא הנקיק המוביל לפטרה והנקרא עד היום אל-סיק כלומר הגיא.¹³⁶ עם זאת, המכלול של ארבעת האתרים הכולל גם את בני חם מתאים יותר למערב הנגב וייתכן כי לאזור זה מכוונים פסוקים לט-מא.¹³⁷

ממצא ארכאולוגי שפורש עד עתה בצורה אחרת, יכול גם הוא להצביע על התיישבות ישראלית באדום: בכונתילת עג'רוד שבצפון סיני התגלו כתובות וציורים המרמזים על היות המקום מרכז דתי.¹³⁸ בין הכתובות ישנה אחת המזכירה את "יד'וד' ש(ו)מר(ו)ן" ומספר כתובות המזכירות את "יד'וד' תימן". זאב משל, חוקר האתר, רואה בו מרכז דתי הקשור למסעות מלכי ישראל לאילת ואולי גם לתנועת עולי רגל להר סיני שהוא ממקמו בדרום חצי האי. ההופעה החוזרת של השם 'תימן' בכתובות האתר מחד, והעובדה כי הוא רואה את אדום המקראית בנגב מאידך,

133. ראה: נ' גליק (לעיל, הערה 55), עמ' 62-66; הנ"ל (לעיל, הערה 84), עמ' 126; N. Glueck, 'Explorations in eastern Palestine and the Negeb', *BASOR* 55, 1934, pp. 3-21, esp. p. 8; F. Frank, 'Aus der 'Araba', *ZDPV* 57, 1934, pp. 191-280, esp. pp. 216-218.

134. ראה: דה"א ד', לט-מא.

135. ראה: א' מוסייל (לעיל, הערה 11), עמ' 246.

136. יצחק בן-צבי הציע לזהות את הגיא עם ואדי סירחן. ראה: י' בן-צבי, שאר ישוב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 367. אפילו אם נכונה טענתו על הקשר שבין שרוחן וסירחן, קשר המורה על התפשטות בני שמעון עד למדבר ירדן, עדיין אין זה נימוק מספיק בכדי לצמצם את ואדי סירחן ולקראו 'גיא' ואפילו בה"א הידיעה.

137. ראה: י"מ גרינץ (לעיל, הערה 122), עמ' 109; נ' נאמן, נוודים-רועים בספר הדרומי-מערבי של ממלכת יהודה בתקופת הממלכה המפולגת, ציון נב, תשמ"ז, עמ' 261-278, ובעיקר עמ' 265-269.

138. על האתר וממצאיו ראה: ז' משל, ערך 'תימן, חורבת', האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל ד, ירושלים 1992, עמ' 1571-1577; הנ"ל, 'חורבת תימן (כונתילת עג'רוד) - מרכז דתי מתקופת המלוכה במרכז סיני', בתוך: ג' גבירצמן ואחרים (עורכים), סיני ב, עמ' 665-673 ושם ביבליוגרפיה.

הביאו את משל לזהות את האתר כ'תימן' שבאדום.¹³⁹ מאחר שאין כל הוכחה למציאות אדומים בנגב, יש לראות בכתובות הוכחה למציאות עובדי ה' - יהודים ו/או שמעונים, בתימן שבאדום.¹⁴⁰

נדידת משפחות מבני יהודה ושמעון לאזור קדש הביאה לשינוי מפת ההתיישבות. מציאות זו התקיימה עדיין בימי יחזקאל שכן בעל דברי הימים, המאוחר ליחזקאל, מסיים את תיאורו במילים "וישבו שם עד היום הזה" (דה"א ד', מג). נראה כי מציאות זו הביאה את הנביא יחזקאל להכללת מדבר צין "מתמר עד מי מריבות קדש" בגבול ארץ ישראל.

רקם ורקם גיאה

מתרגמי המקרא לארמית החליפו את השמות 'קדש' ו'קדש ברנע' לשמות עדכניים לימיהם. כל קדש הפכה לרקם וכל קדש ברנע לרקם גיאה.¹⁴¹ שימוש התרגום בשני שמות מורה כי לדעת המתרגמים מדובר באתרים שונים.

'רקם' ו'רקם גיאה' אינם רק מונחי תרגום אלא יישובים של ממש. יישובים אלו נדונו מספר פעמים בהלכה ובעיקר בהקשר של תחומי ארץ ישראל:

תחומי ארץ ישראל מקום שה[חזיקו] עולי בבל פורשת אשקלון וחומת מיגדל שרושן דור וחומת עכו וראש מי גיאתו וגיאיתו עצמה... ורקם טרכון זימרה דמתחם לבוצרה יבקה וחשבון ונחלה דורד איגר סהדותה נימרין ומלח רזיזה רקם דגיאה וגנייה דאשקלון ודרך הגדולה ההולכת למידבר.¹⁴²

139. על שיטתו של זאב משל אשר מנסה לזהות אדומים בנגב, ראה: ז' משל, *תולדות הנגב* (לעיל, הערה 49); הנ"ל, 'מי בנה' (לעיל, הערה 49); הנ"ל, 'יישובי הנגב' (לעיל, הערה 49).
140. ראה: אוסביוס, *אונומסטיקון*, 'תימן' (מהד' קלוסטרמאן, עמ' 96, שורות 14-19; עמ' 102, שורות 8-9); ג"ר ברטלט, *אדום והאדומים* (לעיל, הערה 55), עמ' 40; R. de Vaux, 'Te'man, ville ou re'gion d'E'dom?', *RB* 76, 1969, pp. 379-385. והאתר קשור בעולי רגל להר סיני, הרי שבמיקומו על הדרך בין דרום ירדן להר סיני, יש הוכחה למקומו של הר סיני בצפון חצי האי סיני ולא בדרומו.
141. הפשיטתא פחות עקבי בעדכון השמות, ובכל אופן תרגומו חופף לשמות שבתרגומים הארמיים. ראה: G.I. Davies, *The Way of the Wilderness*, Cambridge-London-New York-Melbourne 1979, p. 97, n. 8.
142. הברייתא דתחומין מופיעה בנוסחאות שונות בתוספתא, בספרי, בירושלמי ובכתובת ברצפת הפסיפס של בית הכנסת ברחוב. ראה: תוספתא שביעית פ"ד ה"ה, מהד' ליברמן עמ' 181; ספרי דברים פ"סקא נא, מהד' פינקלשטיין עמ' 117; ירושלמי, שביעית פ"ו ה"א, לו ע"ג; י' זוסמן, 'כתובת הלכתית מעמק בית-שאן', *תרכיץ מג*, תשל"ד, עמ' 88-158; הנ"ל, 'כתובת מבית הכנסת של רחוב, קדמוניות לב, תשל"ו, עמ' 123-128. בחרנו לצטט את נוסח כתובת בית

הברייתא דתחומין מציינת שני אתרים ששמם רקם: רקם טרכון¹⁴³ ורקם גיאה. חוקרים שונים ניסו לזהות אתרים אלו עם רקם הנזכרת במשנה בגיטין:

א. המביא גט ממדינת הים, צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם. רבן גמליאל אומר, אף המביא מן הרקם ומן החגר... וחכמים אומרים, אינו צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם אלא המביא ממדינת הים והמוליך...

ב. רבי יהודה אומר, מרקם למזרח ורקם כמזרח, מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום, מעכו לצפון ועכו כצפון. רבי מאיר אומר, עכו כארץ ישראל לגטין.¹⁴⁴

בחלק מנוסחאות הברייתא מופיע במקום 'רקם טרכון' האתר 'רקם דחגרא'¹⁴⁵, המזכיר את השילוב 'הרקם והחגר' שבדברי רבן גמליאל. בנימין מזר הציע לזהות את 'הרקם' שבמשנה עם ממלכת הנבטים, את 'החגר' עם קו המצודות הרומאי של הלימס פלסטינה ואת 'רקם דחגרא' שבברייתא עם הלימס של הפרובינקיה ערביה.¹⁴⁶ הצעה זו נשענת על שני עמודים: ה"א הידיעה של הרקם והחגר ההופכת את המקום משם עיר לשם אזור, והקריאה 'חגרא' בברייתא. לגבי ה"א הידיעה, הראה דוד גודבלט כי תוספת זו אינה הופכת בהכרח את שם העיר לשם אזור.¹⁴⁷ לגבי 'חגרא'

הכנסת ברחוב, שכן הוא קרוב למקור ואמין יותר משאר הנוסחים אשר בידינו. ראה: י' זוסמן, 'ברייתא ד'תחומי ארץ ישראל'', 'תרביץ מה, תשל"ו, עמ' 213-257, ובעיקר עמ' 255. 143. השם שמופיע בכתובת רחוב הוא: "רקם טרכון זימרה דמתחם לבוצרה" ונחלקו החוקרים בשאלה האם מדובר באתר אחד או בשני אתרים. ראה: י' זוסמן, 'ברייתא' (לעיל, הערה 142), עמ' 236-234; י' פליקס, מסכת שביעית ב, ירושלים תש"מ, עמ' 46; ז' ספראי, 'שאלת תחומי ארץ-ישראל החייבים במצוות התלויות בארץ', בתוך: ש' ישראלי ואחרים (עורכים), ספר היובל (לעיל, הערה 21), עמ' תתצז-תתש. מעבר למחלוקת, הסכימו החוקרים כי רקם שבברייתא, מקומה בטרכון.

144. גיטין פ"א מ"א-מ"ב. רקם כיישוב שחיים בו יהודים ו/או גרים, נזכרת גם במשנה נידה פ"ז מ"ג.

145. בנוסח הירושלמי: 'רפיח דחגרא'. טבלה משווה לאתרי הברייתא כפי שהם מופיעים בנוסחאות השונות, כולל כתיבי היד, ראה: י' פליקס (לעיל, הערה 143), עמ' 38-41; א' דסברג, 'נספח לערך ארץ-ישראל', אנציקלופדיה תלמודית ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 4-19.

146. ב' מזר, 'הרקם והחגר', ערים וגלילות בארץ-ישראל, מחקרים טופוגראפיים-היסטוריים, ירושלים תשל"ו, עמ' 132-138 (נתפרסם לראשונה: תרביץ כ, תש"י, עמ' 316-319). הצעה זו התקבלה במחקר ומצוטטת על ידי החוקרים כעובדה מוכחת. ראה: ז' ספראי (לעיל, הערה 143), עמ' תתשיא-תתשיב. אף שספראי מקבל את הזיהוי של 'החגר' עם קו המבצרים הרומי, הוא רואה צורך להבהיר כי: "לא ייתכן שהיה זה אף הגבול ההלכתי".

147. ד' גודבלט, "מדינת הים" - מישור החוף, תרביץ סד, תשנ"ה, עמ' 13-37, ובעיקר עמ' 16-18.

שבברייתא, נראה כי משעה שהתגלתה כתובת רחוב, אין קריאה זו אפשרית עוד, וממילא נסתלקו ראיותיו של מזר.¹⁴⁸

רקם טרכון

כאמור, יש חוקרים שזיהו את רקם טרכון עם רקם שבמשנה,¹⁴⁹ שכן לפי קו הגבול שהם סרטטו זוהי רקם היחידה הנמצאת במזרח והמתאימה לדברי רבי יהודה.¹⁵⁰ הבעיה בניסיון זיהוי זה היא העובדה שרקם טרכון שבברייתא נמצאת בתחום ארץ ישראל ואילו רקם שבמשנה היא מזרחית לגבול ומחוץ לארץ ישראל.¹⁵¹

כדי ליישב את הסתירה בין הברייתא והמשנה, היו שטענו כי תחום ארץ ישראל לגבי גיטין שונה מהתחום שנקבע למצוות התלויות בארץ.¹⁵² הבה נבדוק את דעת רבי יהודה לגבי אפשרות שינוי הגבול.

מלבד רקם מזכיר רבי יהודה גם את אשקלון ואת עכו כערי גבול הנמצאות חוצה לארץ ישראל. לגבי שתי ערים אלו המציאות ההלכתית ברורה: עכו - הברייתא מונה את 'שורא דעכו', דהיינו חומת העיר עכו, בתחום הארץ, ובכך היא משאירה את העיר מחוץ לתחום.¹⁵³ המחלוקת בין רבי יהודה לרבי מאיר במשנתנו היא

148. זוסמן הרחיב בעניין זה. ראה: 'זוסמן, 'ברייתא' (לעיל, הערה 142), עמ' 234-235, ובעיקר הערה 151.

149. 'פרס, 'רקם', תרביץ ג, תרצ"ב, עמ' 328-336, ובעיקר עמ' 330-332, 336; הנ"ל, ערך 'רקם', ארץ-ישראל, אנציקלופדיה סופוגרפית היסטורית ד, ירושלים תשט"ו, עמ' 885-886; 'זוסמן, 'ברייתא' (לעיל, הערה 142), עמ' 235, הערות 150-151.

150. 'זוסמן, שם.

151. גם קליין רואה ברקם שבמשנה אתר הנמצא במזרח מחוץ לגבול הארץ. ראה: ש' קליין, 'תחומי הארץ במשנת התנאים', גבולות הארץ (ח' בר-דרומא מתרגם), ירושלים תשכ"ה, עמ' 123. רבן גמליאל אינו משתמש במונח "חוץ לארץ" אלא מעמיד את רקם בשורה אחת עם מדינת הים. גודבלט דן בהרחבה במונח 'מדינת הים' ועוקב אחר התפתחותו, משמו של מתוז החוף בארץ ישראל, דרך שימושו להגדרת אזור החוף הנכרי שאינו שייך לתחום ארץ ישראל בהלכה, ועד להיותו כינוי נרדף ל'חוץ לארץ'. ראה: ד' גודבלט (לעיל, הערה 147), עמ' 25-37. מהמשך משנתנו: "המביא גט בארץ ישראל" (גיטין פ"א מ"ג) נמצאנו למדים כי במשנתנו משמש המונח 'מדינת הים' לציון אזור הנמצא מחוץ לתחומי ארץ ישראל בהלכה. דוגמות נוספות לשימוש במונח ראה: ד' גודבלט, שם, עמ' 27.

152. נ"צ הילדסהיימר, 'גיאוגרפיה של ארץ ישראל', גבולות הארץ (ח' בר-דרומא מתרגם), ירושלים תשכ"ה, עמ' 87; מ' בר-אילן, 'מפני מה שנו התנאים את גבולותיה של ארץ-ישראל?', תעודה, מחקרים במדעי היהדות ז, תשנ"א, עמ' 105, 110.

153. כך לדעת כל חוקרי הברייתא. וראה גם: מ' יודלביץ, 'העיר עכו בימי התנאים והאמוראים', סיני יג, תש"ג, עמ' קפג-קצב, ובעיקר עמ' קפח-קצ.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בנושא שינוי תחום ארץ ישראל לעניין גיטין. רבי מאיר מנסה לצרף את עכו לתחומי ארץ ישראל ואילו רבי יהודה משאירה מחוץ לגבול.

אשקלון - העיר מוזכרת בברייתא פעמיים: בראש הברייתא - 'פרשת אשקלון' דהיינו צומת הדרכים שליד העיר, ובסוף הברייתא - 'גנייה דאשקלון', כלומר גני העיר שנמצאו גם הם מחוץ לחומת העיר. למרות שמיקומם המדויק של צומת הדרכים ושל הגנים אינו ידוע, מסתבר מהכתובת שגבול הארץ עבר ממזרח לאשקלון כשהוא משאיר את העיר עצמה מחוץ לתחומי ארץ ישראל.¹⁵⁴ לפי ספר שופטים נלכדה העיר בידי שבט יהודה (שופטים א', יח), ומבחינה הלכתית די לכאורה בעובדה זו בכדי להכלילה בגבולות הארץ.¹⁵⁵ לכן, כנראה, ראה רבי יהודה צורך להדגיש כי על אף הסתמכות ההלכה על הגבול המקראי, אשקלון היא מחוץ לתחומי ארץ ישראל.

מקובל לראות את דברי רבי יהודה כתיאור סכמתי של גבולות הארץ.¹⁵⁶ עכו תוכיח שאין הדבר כך, שכן אין בה בכדי לייצג את גבול הצפון. עכו אינה במרכז הגבול אלא בפינתו המערבית, והיא אינה הצפונית בערי גבול הצפון אלא הדרומית שבה.¹⁵⁷ למעשה אכזיב היא פינתו הצפונית-מערבית של הגבול,¹⁵⁸ ועכו הנמצאת דרומה לה, אינה שייכת לגבול הצפון אלא לגבול המערב. גם הניסוח של רבי יהודה: 'עכו כצפון' מראה כי הצפון הוא המגדיר את עכו ולא היא המגדירה את גבול הצפון. ואכן כבר מ' בר-אילן עמד על כך שדברי רבי יהודה בגיטין אינם תואמים את המתכונת הספרותית המקובלת במשניות המתארות את גבולות הארץ,¹⁵⁹ שכן עכו, וכך גם אשקלון, שייכות לגבול המערב. נראה כי רבי יהודה שינה את ייחוסן הגאוגרפי של הערים וחיבר אותן לדרום ולצפון בהתאמה, כדי להדגיש את ניתוק הערים מארץ ישראל ואת השתייכותן ההלכתית לשטחים שמחוץ לה. הוא איננו מביא את הערים במשנתנו על מנת לסרטט את גבולות הארץ, אלא משתמש בגבולות הארץ כדי להדגיש את הגדרתן ההלכתית של הערים. הוא עושה כן לגבי שלוש הערים אשר קיימת, או עלולה להיות, מחלוקת לגבי הגדרתן. כך בבירור לגבי

154. ירושלמי, שביעית פ"ו ה"א, לו ע"ג. כך לדעת כל חוקרי הברייתא. וראה גם: א' פרדקין, 'אשקלון ו'תחומי ארץ-ישראל' בתקופת המשנה, קתדרה 19, תשמ"א, עמ' 3-10, ובעיקר עמ'

4.

155. ראה דברי רבי ישמעאל בן רבי יוסי בדיון על ביטול מעשרות באשקלון: ירושלמי שביעית פ"ו ה"א, לא ע"ג, אמנם הדיון התקיים בדור שאחרי רבי יהודה, אך הנתונים הם מקראיים, וככאלה, היו ידועים לחכמים כבר קודם לכן.

156. י' פרס, 'רקס', תרביץ (לעיל, הערה 149), עמ' 330; מ' בר-אילן (לעיל, הערה 152), עמ' 103.

157. ראה מפה: י' פליקס (לעיל, הערה 143), עמ' 37.

158. שביעית פ"ו מ"א; תוספתא שביעית פ"ד ה"ו, מהד' ליברמן עמ' 180.

159. מ' בר-אילן (לעיל, הערה 152), עמ' 103-104.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

עכו ואשקלון וכך, לפי פירושו לגבולות יחזקאל (לעיל), גם לגבי רקם/קדש.¹⁶⁰

לפי דעת רבי יהודה אין גבול הארץ לגבי גיטין שונה מהגבול שבביתא דתחומין. על כן אין לזהות את רקם שבמשנה שמבחינה הלכתית הנה חוץ לארץ, עם רקם טרוכון שבברייתא, אשר מנקודת ראותה של ההלכה נחשבת כארץ ישראל.¹⁶¹

בנוסף למסקנה דלעיל, אין אפשרות לאחד את שני האתרים מסיבה פשוטה אחרת: רקם טרוכון שבברייתא מקומה בדרום הבשן, ואילו יישוב ששמו 'רקם' מוכר לנו היטב בדרום, רחוק מן הבשן, כפי שהעניין יידון להלן.

רקם

יוסף בן מתתיהו זיהה את רקם בפטרה, והוא כותב:

לעיר, שנקראה על שמו [של רקם מלך מדין (במדבר ל"א, ח), דבג"ה], נודעה החשיבות הגדולה ביותר בארץ ערב והיא נקראת עד היום בפי כל העם הערבי על שמו של המלך המייסד בשם רקם, ובפי ההלנים פטרה.¹⁶²

ואכן השם רקם מתאים לסלעי פטרה על שלל צבעיהם (ראה איור מספר 3) -

איור מספר 3: סלע צבעוני באזור פטרה (צולם על ידי המחבר בעלייה לג'בל אל-מד'בח).

160. כפי שראינו לעיל לא נכלל מדבר צין בגבולות במדבר ל"ד, אך 'סופח' אליהם על ידי הנביא יחזקאל.

161. למסקנה זחה הגיעו מקצת מהראשונים בדיון לגבי אפשרות זיהוי רקם גיאה שבברייתא עם רקם שבמשנה. ראה להלן, הערה 177.

162. ראה: יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות ד, ז, א, 161 (מהד' שליט, א, עמ' 125); וכן שם ד, ז, 82 (מהד' שליט, א, עמ' 117). בעקבותיו אוסביוס, אונומסטיקון, 'הרקם' (מהד' קלוסטרמאן, עמ' 36, שורה 12), 'רקם' (שם, עמ' 144, שורות 7-9).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

'רקמה' בלשון המקרא (שופטים ה', ל; יחזקאל י"ז, ג). חיזוק לדברי יוספוס כי הנבטים קראו לפטרה רקם, התגלה ב-1964. במהלך העבודות לבניית הסכר בכניסה לנזיק המוביל לפטרה, התגלתה קבוצה של חמש מצבות זיכרון. אחת מהן היא לזכרו של פטריוס בן תרפטוס, וזו לשון הכתובת שעל המצבה בתרגום חופשי: "זו נפש פטריוס בן / תרפטוס שחי בכבוד / ברקמו ומת / בגרשו ונקבר שם / (בקבר) שעשה לו תימו בנו".¹⁶³ פטריוס נקבר בגרש, אך נראה שקבר זה לא סיפק את קרוביו והם דאגו לשמר את זכרו גם בעירו פטרה השומרת על שמה השמי/הנבטי רקם.

השימוש בשם 'רקם' חרג מתחומי העיר והגיע אף עד סין. בשורה של כתבים סיניים עתיקים מזכרת ארץ תצין (Ta-ts'in), כמרכז חשוב לסחר של סין.¹⁶⁴ בחלק מהמקורות נכתב כי תצין נקראת גם ליקן (Li-kan).¹⁶⁵ מבדיקת הנתונים הגאוגרפיים של ארץ תצין הגיע הירת' למסקנה כי הכוונה לממלכת הנבטים,¹⁶⁶ וכי Li-kan הנו התעתיק הפונטי הסיני לרקם היא פטרה.¹⁶⁷ ליקן היא רקם מופיעה בכתבים הסיניים החל משנת 91 לפנה"ס ועד המאה השישית לספירה.¹⁶⁸

גם באימפריה הביזנטית היה מקובל השם 'רקם' כשמה של פטרה, כפי שמסתבר מהעתק המכתב המיוחס לקירילוס הבישוף של ירושלים.¹⁶⁹ המכתב שנשלח לכנסיות שונות, מתאר את רעידת האדמה שהביאה להפסקת הנחת היסודות לבניין המקדש בשנת 363 לספירה.¹⁷⁰ בסיום המכתב מופיעה רשימת ערים ומידת הנזק

163. J. Starcky, 'Nouvelle Epitaphe Nabatèenne', *RB* 72, 1965, התרגום לעברית לפי: P.A. Jaussen & P.R. כתובת נוספת מזכירה אדם ששמו רקם ראה: pp. 95-97.
Savignac, 'Nouvelles Inscriptions Nabatèennes De Petra', *RB* 11, 1902, p. 588.
164. F. Hirth, *China and the Roman Orient*, Leipsic-Munich 1885, pp. 35-96. ראה:
165. לפעמים וריאנטים של Li-kan כדוגמת: Li-kien, Li-kin, Li-ken, Li-chien. ראה שם: עמ' 40, תעודה E, טור 1; עמ' 44, 1 F; עמ' 48, 1 I; עמ' 68, 5 P; עמ' 77, 1 Q; עמ' 92, 1 R.
166. שם, עמ' 157-173. המסקנות בעמ' 173-172. לאחר זמן הפך השם 'תטסין' למייצג של כל הפרובינציות המזרחיות של האימפריה הרומית. שם, עמ' VI.
167. בסינית לא קיים עיצור המקביל ל-R, ולכן מבוצע חילוף עיצורים. שם, עמ' 170 והערה 1.
168. ראה: הכתבים המוזכרים לעיל בהערה 165 וכן: שם, עמ' 35, תעודה A, טור 5; עמ' 36, 5 B. התעודה הקדומה ביותר המזכירה את ליקן היא Shih-chi (תעודה A) שנכתבה בשנת 91 לפנה"ס, אך היא מתייחסת לאירועים שזמנם קדום יותר. התעודה המאוחרת ביותר היא Wei-shu (תעודה I) המקיפה את השנים 386-556 לספירה.
169. S.P. Brock, 'A letter attributed to Cyril of Jerusalem on the rebuilding of the Temple', *BSOAS* 40, 1977, pp. 267-283. ראה: שם, עמ' 268, 283.
170. רעידת האדמה אירעה בשעה השלישית ביום שני י"ט באייר, הוא ה-19 במאי. ראה: ס"פ ברוק (לעיל, הערה 169), עמ' 268.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

וסמיכות המקום לפטרה היא רקם, הביאו את רוב החוקרים לזהות את רקם גיאה שבברייתא עם פטרה.¹⁷⁶ הבה נבדוק אפשרות זאת.

כפי שהראינו לגבי רקם טרכון כך הדבר גם לגבי רקם גיאה. רקם שבמשנה מצויה מחוץ לתחומי ארץ ישראל ואילו רקם גיאה שבברייתא היא מהאתרים שהחזיקו בהם עולי בבל ולכן מנקודת ראותה של ההלכה היא נחשבת בתוך תחום ארץ ישראל. לכן נראה שמדובר בשני יישובים שונים.¹⁷⁷

לענייננו חשוב ביותר תיאור גבול הארץ כפי שהוא מתורגם ב'תרגום הקטעים' אשר נמצא בוותיקן.¹⁷⁸

3. והיה לכם: ויהי לכון תחומא דרומיאי מן מדברא די רקם כלו קבל תחומיהון דאדומאי ויהי לכון תחומא דרומיאי מן סיפי ימא דמילחא מן מדינחא.
4. ונסב לכם: ויקוף לכון תחומ' דרומיאי מן {מ} מסקיותיה דעקרבין ויעבר בטור פרזלא ויהי מפקנוי מן דרום לרקם דגיעה ויפוק דירת אדרייא ויעבר בקסם (במדבר ל"ד, ג-ד).

המתרגם בחר לתרגם את מדבר צין כ'מדברא די רקם' ואת קדש ברנע כ'רקם דגיעה'. הופעת שני השמות בשני אתרים שונים בתיאור הגבול מראה כי המתרגם ראה בהם יישובים שונים.¹⁷⁹ הגבול עובר מ'מדבר צין' - כלומר המדבר עצמו - וקדש/רקם שבמדבר זה (במדבר כ', א) אינם בתוך תחומי ארץ ישראל בעוד קדש ברנע/רקם גיאה מסמנת את הגבול והנה בתוך התחום.

ב-1842 הגיע ג'ון רולנד לעין קדיס שבאזור קוסימה בסיני והציע לזהותו עם קדש [ברנע].¹⁸⁰ ב-1884 ביסס טרומבול את התשתית התאורטית לזיהוי.¹⁸¹ הבעיות

176. ' ברסלבסקי (לעיל, הערה 49), עמ' 247; ש' קליין, ספר הישוב א, חלק ראשון, ירושלים תרצ"ט, עמ' 161; הנ"ל (לעיל, הערה 151), עמ' 140; ב' מייזלר [מזר] (לעיל, הערה 146), עמ' 316; ' זוסמן, 'ברייתא' (לעיל, הערה 142), עמ' 239; ' פליקס (לעיל, הערה 143), עמ' 48; מ' בר-אילן (לעיל, הערה 152), עמ' 104; ד' גודבלט (לעיל, הערה 147), עמ' 35.

177. למסקנה זהה הגיעו מקצת מהראשונים. ראה: הרב ' סקלר (מהדיר), חידושי הרשב"א, מסכת גיטין, ירושלים תשמ"ו, עמ' ג; הרב א' ליכטנשטיין (מהדיר), 'חידושי רבנו קרשקש, המיוחסים לריטב"א ונדפסו על שמו', חידושי הריטב"א, מסכת גיטין א, ירושלים תשמ"מ, עמ' דה; מ' המאירי, בית הבחירה על מסכת גיטין, מהד' שלזינגר, ירושלים תשכ"ד, עמ' 7-8; חידושי הר"ן על מסכת גיטין, ירושלים תשט"ז, עמ' ג.

178. ראה: M.L. Klein, *The Fragment-Targums of the Pentateuch* (Analecta Biblica 76) I, Rome 1980, p. 208.

179. כך גם בתרגום השבעים לגבול הארץ ביהושע ט"ו, א - ממדבר צין קדשה (Σιν ἔως Καδης) ובפסוק ג - קדש ברנע (Καδης Βαρνη). הראשון שהצביע על כך היה פריץ הומל. ראה: F.

Hommel, *Ethnologie und Geographie des Alten Orients*, Munich 1926, p. 621

180. על גילוי עין קדיס ראה: ה"ק טרומבול (לעיל, הערה 2), עמ' 227-299.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

בזיהוי זה הם דלותו של מקור המים והעדר שרידים ארכאולוגיים במקום. לכן כשאיננו תומס לורנס וצ'ארלס וולי את המצודה המקראית ליד מקור המים העשיר בעין קודיראת, במרחק של כ-8 ק"מ מעין קדיס, היא זוהתה מיד כקדש ברנע.¹⁸² על זיהוי זה העיר מזר כי:

העדר שרידים ארכאולוגיים מתקופת הברונזה בקדש ברנע אינו יכול בשום פנים לשמש ראיה נגד הנחה זו, שהרי מחד גיסא הישוב במקום לא היה בהכרח קבוע, ומאידך גיסא תיתכן האפשרות כי שרידים קדומים יותר טמונים מתחת או בקרבת המצודות מתקופת הברזל.¹⁸³

מאז פרסום הדברים נמצאו שרידי יישוב מתקופת הברונזה הקדומה בוואדי קודיראת, בעיקר בסמיכות למעיין. שרידים אלו מאששים את זיהוי עין קודיראת כקדש ברנע.

הוכחה נוספת לכך מהוות תוצאות החפירה במקום המצביעות על התאמתו גם לרקם גיאוגרפי.¹⁸⁴ השכבה העליונה באתר היא יישוב פרזות מתקופת שיבת ציון. טביעת חותם 'יהד' השייכת לשכבה זו,¹⁸⁵ מורה כי המקום אכן 'הוחזק' על ידי שבי ציון.¹⁸⁶

בראשית המאה החמישית לספירה סייר בארץ ישראל הנזיר בר-צומא.¹⁸⁷ מירושלים הוא יצא לסיני ומשם לרבת מואב. בדרכו מהר סיני לרבת מואב הוא התעכב ב'רקם דגאיא'. בזמן שהותו במקום ביקר ביקור נוסף בהר סיני.¹⁸⁸ ביקור

181. ראה שם.

182. ראה: צ"ל וולי ות"א לורנס (לעיל, הערה 11).

183. ראה: ב' מזר, *כנען וישראל*, ירושלים תשמ"ד, עמ' 16.

184. לתיאור החפירות ראה: מ' דותן, 'מצודת קדש-ברנע', אילת - הכינוס הארצי השמונה-עשר לידעית הארץ, ירושלים תשכ"ג, עמ' 100-117; ר' כהן, 'החפירות בקדש ברנע בשנים 1976-1982', *קדמוניות סא*, תשמ"ג, עמ' 2-14. ביקורת על מסקנות החופרים ראה: ד' אוסישקין, 'המצודה המלבנית בקדש-ברנע - הערות למסקנות החפירה של ר' כהן', בתוך: ש' אחיטוב וב"א לוי (עורכים), *ספר אברהם מלמט (ארץ-ישראל כד)*, ירושלים תשנ"ד, עמ' 1-6. הביקורת מתייחסת רק לשלבי הבנייה של המצודה ואינה נוגעת ליישוב הפרזות.

185. על הטביעה ראה: ר' כהן, שם, עמ' 12-13.

186. זו מסקנת החופר. על כך הוא מוסיף כי האחיזה היהודית באזור שמדרום לבאר שבע הייתה כנראה נרחבת מכפי שהיה מקובל לחשוב. ראה: ר' כהן, 'קדש ברנע', בתוך: ג' גבירצמן ואחרים (עורכים), *סיני ב*, תל אביב תשמ"ז, עמ' 655-664, ובעיקר עמ' 663.

187. ראה: F. Nau, 'Resume de Monographes Syriaques', *ROC* 8, 1913, pp. 379-389. לגבי זמנו של החיבור ראה: E. Honigman, *Le couvent de Barsum et le patriarcat jacobit d'Antioche et de Syrie*, Louvain 1954, p. 15.

188. ראה: פ' נאו, שם, עמ' 382-383.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נוסף זה בסיני מראה גם כי אין לזהות את רקם גיאה בפטרה,¹⁸⁹ ומחזק את הזיהוי שלה עם עין קודיראת.¹⁹⁰ עוד מחזקת את הזיהוי העובדה כי בר-צומא הגיע לרבת מואב מ'ארץ הדרום'.¹⁹¹ כמו כן עולה ממסע בר-צומא כי גם לאחר נטישת היישוב שעל התל, נותר בסמוך למעינות יישוב אשר שמר על השם 'רקם גיאה' לפחות עד המאה החמישית לספירה.¹⁹² שריד לשם זה נותר עד ימינו בשמו של ואדי גאעין המתחבר לוואדי בירעין ליד עין קדיס.¹⁹³

הן המקורות המצביעים על כך כי רקם ורקם גיאה הנם שני יישובים שונים והן ההתאמה של רקם גיאה לממצא הארכאולוגי ולמקורות הקשורים לסיני, מורים כי אין לזהות את רקם גיאה בפטרה או בכפר אל-ג'י שליזה, אלא בעין קודיראת היא קדש ברנע.¹⁹⁴

אנו יכולים לסכם פרק זה ולומר כי במקורותינו מוזכרים שלושה יישובים ששםם רקם: סתם רקם שבמשנה היא פטרה, הנמצאת מחוץ לתחום ארץ ישראל. רקם טרכון מקומה בדרום הבשן, ורקם גיאה היא קדש ברנע המזוהה בעין קודיראת שבסיני. שתיהן מציינות את גבול הארץ ונמצאות לפני מהגבול לפי הברייתא דתחומין.

מבדיקת המקורות ההיסטוריים שוכנע כבר דייויס כי לקדמונינו הייתה מסורת מוצקה שזיהתה את רקם בפטרה.¹⁹⁵ כמו כן הוא סבור כי המקום מתאים לאירועים המיוחסים בתורה לקדש ובעיקר לשיבה הממושכת של עם רב.¹⁹⁶ עם זה, מאחר

189. גודבלט המזהה את רקם גיאה בפטרה, רואה במסלול ביקורו של בר-צומא הוכחה לזיהוי זה. ראה: ד' גודבלט (לעיל, הערה 147), עמ' 22. אך אם מסע בר-צומא אכן כלל שני ביקורים בהר סיני, רואה בכך גודבלט הוכחה לכך כי רקם דגאיה של בר-צומא אינה רקם גיאה של הברייתא ראה: שם, עמ' 22, הערה 22.

190. נאו מזהה את רקם דגאיה עם קדש ברנע. ראה: פ' נאו (לעיל, הערה 187), עמ' 383, הערה 1.

191. ראה: פ' נאו (לעיל, הערה 187), עמ' 383.

192. על שרידי סכר, אמת מים וברכת אגירה המאחרים לשרידים שעל התל ראה: C. Jarvis, *Desert and Delta*, London 1938, p. 244. על שרידים ביזנטיים נוספים בנווה המדבר ובסביבתו, ראה: מ' היימן, 'סקר באיזור קדש ברנע', *חדשות ארכיאולוגיות* פד, תשמ"ד, עמ' 66-64.

193. הראשון שהצביע על הזיהוי הוא יהוסף שווארץ. ראה: י' שווארץ (לעיל, הערה 16), עמ' כו, קי; בעקבותיו קיבל את הזיהוי ישעיהו פרס. ראה: י' פרס, ערך 'רקם גיאה', *ארץ-ישראל*, אנציקלופדיה טופוגרפית היסטורית ד, ירושלים תשט"ו, עמ' 816-817.

194. נראה לנו כי הכפר אל-ג'י שאב את שמו מהקניון המוביל לפטרה. שמו הערבי של הקניון הוא אל-סיק, כלומר, הנקיק בה"א הידיעה או הגיא. עולה מכך שאל-ג'י הוא הגיא בה"א הידיעה ואין לכך כל קשר לגיאה או לרקם גיאה.

195. ראה: ג' דייויס (לעיל, הערה 141), עמ' 17-18, 29, 91.

196. ראה: שם, עמ' 17.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

שהוא מזהה את קדש עם קדש ברנע שבסיני, הוא מודה כי אינו יכול להציע הסבר מניח את הדעת להעברת המסורת של קדש מסיני לפטרה.¹⁹⁷

לשיטתנו אין כאן העברת מסורת, אלא שני אתרים שונים. 'רקם גיאה' הוא שמה הארמי של קדש ברנע שבסיני ואילו 'רקם' היא קדש היא פטרה שבהר שעיר ממזרח לערבה (ראה איור מספר 1). זיהוי זה מוצא חיזוק במסורות הקושרות לפטרה ולסביבתה הקרובה אתרים ואירועים שהמקרא מקשרם לקדש. יוסף בן מתתיהו מזהה כאן את קבר אהרן (במדבר כ', כב; ל"ג, לז),¹⁹⁸ ואוסביוס מצרף לכך גם את הסלע שממנו הוציא משה מים ואת מצבת מרים (שם כ', א-יב).¹⁹⁹

סלע, רקם, קדש ופטרה

תרגום השבעים מחליף את הסלע אשר כבש אמציהו מלך יהודה (מל"ב י"ד, ז) לפטרה שהוא תרגום המילה סלע ליוונית.²⁰⁰ זיהוי זה עבר אל אוסביוס, אשר זיהה את היישוב האדומי סלע²⁰¹ בעיר רקם שאותה איתר בפטרה ההלנית.²⁰² יוצא מכך כי לפנינו שלושה שמות שמיים של יישובים המזוהים עם פטרה: סלע, רקם וקדש / מי מריבת קדש.

למה מתייחס כל אחד מהשמות הללו?

על סמך זהות השם איתר אולריק זטצן את סלע המקראית בקלעת סלע שבאזור טפילה.²⁰³ כנגד הזיהוי עמדו הסקרים של נלסון גליק ושל סטפן הארט אשר מצאו במקום בעיקר חרסים נבטיים.²⁰⁴ תוצאות הסקרים מחד ופירת האתר האדומי על

197. ראה: שם, עמ' 75. ראוי לציין כי דייזיס החל לבחון את האפשרות לזהות שני אתרים שונים בשם 'רקם', אך נרתע מהמסקנות המתבקשות מזהויה זה. ראה: G.I. Davies, 'Hagar, el-Hagra and the Location of Mount Sinai', *VT* 22, 1972, p. 162.
198. ראה: יוסף בן מתתיהו, *קדמוניות* ד, ד, ז 84-83 (מהד' שליט, א, עמ' 117).
199. ראה: אוסביוס, *אונומסטיקון*, 'קדש ברנע' (לעיל, הערה 10).
200. כך גם תורגם הסלע הנזכר בתיאור גבול הארץ (שופטים א', לו), אלא שסלע זה הנו סלע ממש ולא שמו של יישוב. לזיהויו של סלע זה ראה: דב"ג הכהן (לעיל, הערה 4), עמ' 34.
201. ראה: מל"ב י"ד, ז; ירמיהו מ"ט, טז; עובדיה א', ג; דה"ב כ"ה, יב.
202. ראה: אוסביוס, *אונומסטיקון*, 'סלע' (מהד' קלוסטרמאן, עמ' 142, שורות 7-8), 'הרקם' (שם, עמ' 36, שורות 13-14), 'רקם' (שם, עמ' 144, שורות 7-9).
203. ראה: U.J. Seetzen, *Reisen* I, Berlin 1854, p. 425; idem, *Reisen* III, Berlin 1855, p. 19; R. Hartmann, 'Die Namen von Petra', *ZAW* 30, 1910, pp. 143-151, esp. p. 150.
204. ראה: N. Glueck, 'Explorations in Eastern Palestine, III', *AASOR* 18-19, 1937-1939, p. 26; S. Hart, 'Sela': The Rock of Edom?, *PEQ* 118, 1986, pp. 91-95, esp. p. 93.

צוק אום אל-ביארה שבפטרה מאידך,²⁰⁵ חיזקו את הזיהוי שנקטו בו תרגום השבעים ואוסביוס.²⁰⁶ אכן, רוב החוקרים זיהו את סלע האדומית בפטרה, ליתר דיוק באום אל-ביארה.²⁰⁷ כנגד כל אלה ועל סמך ניתוח מלחמתו של אמציהו באדומים והקשרה לגיא המלח זיהה בנימין מזר את סלע האדומית בקלעת סלע.²⁰⁸ זיהוי זה קיבל חיזוק ב-1994. על המצוק העולה אל קלעת סלע התגלה תבליט המלווה בכתובת בת שלושים שורות.²⁰⁹ שילוב דמות השליט והסמלים הנלווים לה,²¹⁰ ובעיקר הכתובת, מתארכים את התבליט לימי נבונאיד.²¹¹ יש בכך הוכחה מספקת כי במקום היה יישוב בתקופת הברזל שהיה חשוב דיו בכדי למקם בו את הכתובת המסכמת את כיבושי נבונאיד באדום. שימור השם, הנתונים העולים ממלחמת אמציהו והעובדה

205. ראה: ר' רייך, ערך 'ביארה, אם אל-', *האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל*, א, ירושלים 1992, עמ' 154-152; C-M. Bennett, 'Fouilles d'Umm el-Biyara: Rapport Pre'liminaire', *RB* 7, 1966, pp. 372-403.

206. ראה לעיל, הערה 202.

207. ראה: ג'ג סימונס (לעיל, הערה 49), עמ' 364; F. Buhl, *Geschichte der Edomiter*, Leipzig 1893, pp. 36, 65; F.M. Abel, 'L'expédition des Grecs à Pe'tra en 312 avant J.-C.', *RB* 46, 1937, pp. 373-391, esp. pp. 380-385; N. Glueck, 'Explorations in Eastern Palestine, I', *AASOR* 14, 1933-1934, pp. 49, 82; G. and A. Horsfield, 'Sela - Petra, The Rock, of Edom and Nabatene', *QDAP* 7, 1938, pp. 3-4; J.M. Myers, 'Edom and Judah in the Sixth-Fifth Centuries B.C.', in: H. Goedicke (ed.), *Near Eastern Studies in Honor of William Foxwell Albright*, Baltimore-London 1971, pp. 377-392, esp. pp. 388-389. קנאוף לעומתם, העדיף לזהות את סלע בג'בל אל-חובת'א שבפטרה. ראה: E.A. Knauf, 'Der sein Volk Liebt', in: T. Weber and R. Wenning (eds.), *Petra: Antike Felsstadt Zwischen arabischer Tradition und griechischer Norm (Antike Welt Sonderheft)*, Mainz 1997, pp. 14-24, 168.

208. ראה: ב' מזר (לעיל, הערה 146), ובעיקר עמ' 316, הערה 5. בעקבותיו חזרו על הזיהוי גם מנחם הרן ויעקב ליוור. ראה: מ' הרן, 'מבעיות הרקע ההיסטורי של "נבואת הגויים" שבספר עמוס', *ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה*, ל, תשכ"ו, עמ' 56-69, ובעיקר עמ' 68-69; י' ליוור, 'מלחמות ישראל ואדום', בתוך: י' ליוור (עורך), *היסטוריה צבאית של ארץ-ישראל בתקופת המקרא*, תל אביב תשכ"ד, עמ' 202.

209. ראה: S. Dalley and A. Gogul, 'The Sela' Sculpture: a Neo-Babylonian Rock Relief in Southern Jordan', *Annual of the Department of Antiquities of Jordan* (= *ADJA*), 1977, pp. 169-176.

210. ראה שם, עמ' 173.

211. משלחת מטפסים ישראליים בראשותו של אלי רז הצליחה להכין לראשונה העתק מדויק של הכתובת. פיענוח הכתובת מורה כי היא מזכירה במפורש את נבונאיד. ראה: א' וט' רז וא' אוצ'יטל, 'סלע-אדום', *קתדרה* 101, תשס"ב, עמ' 19-38, ובעיקר עמ' 35.

כי בקלעת סלע היה יישוב אדומי חשוב מורים כי יש לזהות בו את סלע אדום.
לסלע המקראית אין כל קשר לפטרה ההלניסטית.

בקרב פטרה נמצאים שלושה אתרים אדומיים: שניים מהם נמצאים בראש צוקי הסלע המתרוממים מעל האתר - במערב פטרה אום אל-ביארה²¹² ובמזרח ג'בל אל-חובת'א.²¹³ האתר השלישי, טאוילן, נמצא כקילומטר מצפון-מערב לעין מוסה (ראה איור מספר 4).²¹⁴ שמם הקדום של האתרים לא השתמר. אום אל-ביארה ואתר טאוילן נתפרו על ידי קריסטל בנט שתיארכה את הקמתם למאות השביעית והשמינית לפנה"ס בהתאמה.²¹⁵ ישראל פינקלשטיין טוען לעומתה כי יש להקדים את זמן ההתיישבות במקום לראשית תקופת הברזל, וזאת על סמך חרסים של תקופת הברזל א שהוא זיהה בין ממצאי האתרים.²¹⁶ פיטר בינקובסקי בדק אותם חרסים ומצא להם מקבילות בתקופת הברזל ב.²¹⁷ סוקרי ג'בל אל-חובת'א אספו קבוצה גדולה של חרסים השייכים לתקופת הברזל א²¹⁸ והוכיחו כי אזור פטרה אכן היה מיושב כבר בתקופה זו. לאחרונה ניתן חיזוק לתיארוך מוקדם גם של אתר טאוילן. פטר פאר, מחופרי ערב הסעודית, מעיד כי הוא עצמו מצא חרס מדייני מטיפוס קוראיה בביקורו באתר טאוילן.²¹⁹ התאריך המאוחר ביותר האפשרי לכלי

212. ראה לעיל, הערה 205.

213. ראה: M. Linder et al., 'An Iron age (Edomite) occupation of Jabal al-Khubta (Petra) and Other Discoveries on the Mountain of Treasury and Deciet', *ADAJ* 41, 1997, pp. 177-188.

214. ר' רייך, ערך 'טאוילן', *האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל ב*, ירושלים 1992, עמ' 561-560; C-M. Bennett, 'A Brief Note on the Excavations at Tawilan, Jordan, 1968-1970', *Levant* 3, 1971, pp. v-vii; idem, 'Excavations at Tawilan in Southern Jordan, 1982', *Levant* 16, 1984, pp. 1-23.

215. ראה: ק' בנט (לעיל, הערות 205, 214); C-M. Bennett and P. Bienkowski, *Excavations of Tawilan in Southern Jordan*, Oxford 1995, pp. 102-103.

216. י' פינקלשטיין, 'אדום בתקופת הברזל א', בתוך: א' שטרן ות' לוי (עורכים), *ספר בירן (ארץ ישראל כג)*, ירושלים תשנ"ב, עמ' 224-229.

217. הדיון עבר כבר כמה סבבים. ראה: P. Bienkowski, 'The Beginning of the Iron Age in Edom: A Reply to Finkelstein', *Levant* 24, 1992, pp. 167-169; I. Finkelstein, 'Stratigraphy, Pottery and Parallels: A Reply to Bienkowski', *Levant* 24, 1992, pp. 171-172; P. Bienkowski, 'The Date of Sedentary Occupation in Edom: Evidence from Umm el-Biyara, Tawilan and Buseira', in: P. Bienkowski (ed.), *Early Edom and Moab*, Oxford 1992, pp. 99-112.

218. ראה: מ' לינדר (לעיל, הערה 213), עמ' 186, לוחות 20-21.

219. ראה: P.J. Parr, 'Edom and the Hejaz', in: P. Bienkowski (ed.), *Early Edom and Moab*, Oxford 1992, pp. 41-46, esp. p. 42.

קוראיה הוא המאה ה"א לפנה"ס.²²⁰ ייתכן כי לא היו בטאווילן מבנים בתקופת הברזל א, אך נראה כי היו במקום מתיישבים ואלה אף סחרו עם מדיין.

מאחר שצוק אום אל-ביארה צמוד לפטרה וכיוון ששמה הנבטי של פטרה הנו רקם, אנו סבורים כבנימין מזר אשר הציע לזהות את אום אל-ביארה עם רקם המקראית.²²¹

מאחר שלישיבה בקדש שבמדבר צין מיוחס אירוע מי מריבה (במדבר כ', א-יג) וכיוון שעין-מוסה הוא המעיין העיקרי בסמיכות לפטרה, יש לשער כי מושב בני ישראל היה בסמיכות למעיין. מפניית משה אל 'מלך' אדום: "והנה אנתנו בקדש עיר קצה גבולך" (במדבר כ', טז) עולה כי קדש הנו היישוב האדומי שקרוב אליו נמצא מחנה ישראל ולכן יש לזהותו עם אתר טאווילן הסמוך לעין מוסה. עם זאת, בהחלט ייתכן שהשם 'קדש' יוחד דווקא למחנה בני ישראל ולא ליישוב האדומי.²²²

מהמקורות המצריים מתברר כי האדומים באותה תקופה היו עדיין נוודים יושבי אוהלים וממלכת אדום טרם נוסדה.²²³ הדבר מתברר גם מהמקרא המכנה את שליטי אדום - 'אלופים' ולא מלכים.²²⁴ למרות שהאוכלוסייה הייתה נודדת, היא הייתה חשובה דייה בכדי להצדיק התעניינות מצרית רשמית.²²⁵

ניתן לתאר את גלגולי שם המקום בצורה הבאה:

220. P.J. Parr, 'Pottery of the Late Second Millennium B.C. from North West Arabia and its Historical Implications', in: D.T. Potts (ed.), *Studies in Arabian Archaeology*, Copenhagen 1988, pp.73-89, ב' רותנברג וי' גלס, 'הקראמיקה המדיינית', בתוך: ב' מזר (עורך), *ספר יוחנן אהרונן (ארץ-ישראל טו)*, ירושלים תשמ"א, עמ' 85-114, ובעיקר עמ' 89, טור ב; עמ' 109, טור ב.

221. ראה: ב' מייזלר, 'קרית ארבע היא חברון', בתוך: י' בער ואחרים (עורכים), *ספר דינבורג, ירושלים תש"ט*, עמ' 322-323. ייתכן שעם התקדמות המחקר יתברר כי האתר הברזלי העיקרי היה בג'בל אל-חובת'א ולכן הוא יזוהה עם רקם. במצב המחקר היום נראה כי יש לזהות את רקם באום אל-ביארה.

222. 'עיר' יכולה להתפרש גם כמרכז גדול של נוודים. ראה: נ' גליק (לעיל, הערה 84), עמ' 108. ההבחנה כי 'קדש' הוא שמו של היישוב הישראלי היא בעקבות זכריה קלאי וישראל רוזנסון. ראה: ז' קלאי (לעיל, הערה 4), עמ' 216-217; י' רוזנסון, 'סיפור עבר - ספרות והיסטוריה בתנ"ך - סתירה או השלמה?', *על אתר ז', תש"ס*, עמ' 111-149, ובעיקר עמ' 136.

223. ראה: ק"א קיטשן (לעיל, הערה 67), בעיקר עמ' 27; ק"ג הוגלונד (לעיל, הערה 44), שם, ובמיוחד עמ' 336-337; ג"ר ברטלט (לעיל, הערה 55), שם, ובמיוחד עמ' 26, 28.

224. ראה: בראשית ל"ו, טו-יט; שמות ט"ו, טו; J.R. Bartlett, 'The Edomite King-list of Genesis 36:31-39 and I Chron. 1:43-50', *JTS ns* 16, 1965, pp. 301-314.

225. ראה: ק"א קיטשן (לעיל, הערה 67), עמ' 27.

לפי הסיפור המקראי התיישבו יוצאי מצרים בסמוך לעין קדש הוא עין מוסה והיום. אזור ההתיישבות נמצא בתחום הגאוגרפי של מדבר צין, אך הוא מושקה במי המעיין. אום אל-ביארה/רקם וג'בל אל-חובת'א לא היו מיושבים בתקופה זו, אך ייתכן כי באתר טאוילן כבר קיימת התיישבות נוודים. נראה כי השם 'קדש' מתייחס למחנה הסוכות שהיה למושב הקבע של יוצאי מצרים משך "ימים רבים".

במאה התשיעית לפנה"ס הוקם באום אל-ביארה היישוב האדומי רקם. האדומים יישבו גם את ג'בל אל-חובת'א ואת אתר טאוילן. תקופת הפריחה של ממלכת אדום הייתה קצרה ונסתיימה בתחילת המאה השישית לפנה"ס.²²⁶

על חורבות ממלכת אדום הוקמה הממלכה הנבטית. אוצרות הנבטים נשמרו על סלע קשה לגישה ונראה כי יש לזהותו ביישוב סלע.²²⁷ כיבוש סלע בידי אתיניוס המוקדוני והתקפתו החוזרת של דמטריוס על המקום, הוכיחו כי אין בחוסנו הטבעי משום הגנה מספקת.²²⁸ נראה כי הנבטים העבירו את אוצרותיהם למקום פחות נגיש ובחרו במישור שלרגלי אום אל-ביארה, המוגן על ידי ההרים המקיפים אותו.²²⁹ עם ההתיישבות הם חידשו את שמו העתיק של המקום - רקם. ייתכן, וזו השערה שאינה ניתנת להוכחה, כי ההלנים שתרגמו את סלע לפטרה המשיכו להשתמש בשם זה גם כשעבר מרכז הנבטים מסלע לרקם. אולי סייע לשימוש בשם פטרה, החילוף רקם-רגם שמובנו גל אבנים.²³⁰ מכל מקום ברור כי באזור עין מוסה קיים היה בתקופה זו רק יישוב אחד רקם, הוא פטרה בפי ההלנים.

226. אום אל-ביארה חרבה בסוף המאה השביעית ואתר טאוילן בתחילת המאה השישית לפנה"ס. ראה: ק' בנט (לעיל, הערות 205, 214); ג'ר ברטלט (לעיל, הערה 55), עמ' 32, 35.

227. קורות סלע הנבטית מופיעים בכתבי דיודורוס מסיציליה. ראה: Diodorus Siculus, II, 97:1-6; 98:1; 99:1-6; XIX 95:1-6; 48:6. המקום נקרא ביוונית 'פטרה', אך קרבתו לים המלח מלמדת כי אין לזהותו עם פטרה דהיום. ראה: א' נגב, 'זיהוי ה"סלע"', **קתדרה** 80, תשנ"ו, עמ' 228-230, ובעיקר עמ' 229; J. Hornblower, *Hirónimus of Cardia*, Oxford 1981, p. 148.

228. על מסע אתיניוס ראה: פ"מ אבל (לעיל, הערה 207), עמ' 385-388; א' נגב, **אדוני המדבר**, ירושלים 1983, עמ' 29; Diodorus Siculus, XIX 95:2-6. על מסע דמטריוס ראה: שם, XIX 97:1-6. שם ב-1:98 הוא קובע כי ים המלח נמצא במרחק של 300 סטדיה שהם כ-34 מייל מסלע.

229. על יתרונה ההגנתי של פטרה תעיד עמידתה כנגד מסע הכיבוש הרומי. ראה: יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות יד**, ה, א 80-81 (מהד' שליט, ג, עמ' 124); הנ"ל, **מלחמות א, ח, א** (מהד' שמחוני, עמ' 55).

230. במבטאם של הבדווים בירדן מוחלף ברגיל הק"ף בגימ"ל. תודתי נתונה לפרופ' אהרון דמסקי שהפנה את תשומת לבי לחילוף רקם-רגם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מחבר המגילה חיצונית לבראשית במאה השלישית לפנה"ס עדיין קרא למקום בשמו המקראי 'קדש'.²³¹ אך ככל שחלף הזמן גבר השימוש בשמו הנבטי או ההלני - רקם/פטרה. יוספוס מציין את פטרה/רקם כמקום ישיבת בני ישראל, אך אינו מזהה את המקום עם קדש. נראה כי בתקופתו עדיין יודעים שקדש נמצאת מחוץ לפטרה ואינה זהה לה. בזמנו של אוסביוס היה מיקום החרבות של קדש ורקם ברור פחות. אוסביוס מצטט את יוספוס ומזהה בפטרה את רקם ואת האתרים הקשורים בתורה לקדש. לקדש עצמה גם הוא אינו מציע כל זיהוי. עם זה הוא מזכיר את קדש ברנע כנמצאת במדבר הסמוך לפטרה.²³² החיבור שעשה אוסביוס בפטרה בין קדש ברנע ובין אתרי קדש הביא את החוקרים שבאו אחריו להתייחס לשני האתרים כאל אתר אחד וזאת גם לאחר שהפרידו אתר זה מפטרה.

סיני וקדש

ניסיון ראשון לגיבוש עם ישראל היה בברית סיני.²³³ המחויבות הדתית המוחלטת לאל הלאומי הייתה אמורה להפוך קיבוץ של עבדים בורחים שאיתם אספסוף (במדבר י"א, ד) וערב רב (שמות י"ב, לח) לעם.²³⁴ אך המסע במדבר ובעיקר אירוע המרגלים הוכיחו כי ניסיון זה נחל כישלון חרוץ.²³⁵ די היה בדיווח המרגלים ובסכנת המלחמה בכדי שהפחד יאחז בבני ישראל עד כי: "ויבכו העם בלילה ההוא" (במדבר י"ד, א).²³⁶ עם קהילה כזאת אי-אפשר לצאת למסע כיבוש וצריך לגבש אותה. וכך תיאר זאת הרמב"ם:

אין בטבע האדם שיגדל בשעבוד העבדות בחמר ובלבנים וכדומה להם, וישטוף ידיו לשעתו מלכלוכם וילחם עם ילידי הענק מיד... וכמו שניהלם ה' בעוכבם במדבר עד שנתאמצו נפשותיהם, כפי שכבר ידוע כי המדבריות ופראות הגוף מביאים אומץ,

231. ראה לעיל הערה 64.

232. ראה: אוסביוס, *אונומסטיקון*, 'ברנע', 'קדש ברנע' (לעיל, הערה 10).

233. ראה: G.E. Mendenhall, 'Covenant Forms in Israelite Tradition', *BA* (= *The Biblical Archaeologist*) 17, 1954/3, pp. 50-76, esp. pp. 50-67; T.L. Burden, *The Kerygma of the Wilderness Traditions in the Hebrew Bible*, New York 1994, p. 134.

234. ראה: ג' "א מנדנהול (לעיל, הערה 233); G.E. Mendenhall, 'The Hebrew Conquest of Palestine', *BA* 25, 1962, 3, pp. 66-87, esp. pp. 73-74, 85-87.

235. ראה: ט"ל בורדן (לעיל, הערה 233), עמ' 89, 132-133.

236. כבר ג'ורג' קוטס, בנייתוח חטא המרגלים, הגיע למסקנה כי עיקרו של ה'חטא' הוא בתגובת הפחד של בני ישראל על דיווח המרגלים וחוסר נכונותם לצאת לקרב. ראה: G.W. Coats, *Rebellion in the Wilderness*, Nashville-New York 1968, pp. 137-139, esp. pp. 154, 194.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

והפך מזה מביא מורך, וגם נולד עם אשר לא הורגל לכניעה ולעבדות, וכל זה היה בצווים אלקיים על ידי משה רבנו... (מורה נבוכים ג, לב).²³⁷

יוצאי מצרים הוכיחו עצמם כבלתי כשירים לכיבוש הארץ ולכן היה צורך בתקופת המתנה בכדי שדור זה יעבור מהעולם והדור החדש יחווה חירות, יפנים את ברית סיני ויגובש כעם. נדודים במדבר יוצרים מעצם טבעם ריחוק ופירוד בין הקבוצות הנודדות,²³⁸ על כן היה דרוש שטח לישיבה משותפת לבניית קהילה לאומית. שטח זה נמצא במדבר צין בסמיכות למקורות המים של פטרה דהיום. שם, בישיבה במשך כשלושים ושמונה שנים, גובש ישראל לעם. על הצלחת המשימה החינוכית מעיד הצורך לרסן את העם מפעילות מלחמתית כנגד אדום, מואב ועמון ולתעל את המוכנות לקרב לעבר סיחון מלך האמורי (דברים ב'). נראה כי משה אכן הצליח ליצור דור חדש השונה כליל מ'בכייני' קדש ברנע.

המזבח שחשף אדם זרטל בהר עיבל מוכיח לדעת החופר על נוכחותה של כהונה ממוסדת ומאורגנת בישראל כבר בתחילת המאה השתים עשרה לפנה"ס, בראשית תקופת ההתנחלות.²³⁹ באתרי ההתנחלות אובחנה העדרותם של עצמות החזיר אף שגידולו היה אפשרי ואפילו כדאי.²⁴⁰ כך מתאשרת התפיסה המקראית המסורתית כי מיסוד הכהונה והפנמת חוקי הכשרות נעשו קודם לכניסה לארץ ישראל. רק הישיבה בקדש יכלה לאפשר את התקופה הממושכת הנדרשת לפעילות ארגונית/חינוכית זו. כך עלו קדש והר שעיר לדרגת חשיבות המקבילה לסיני כמקום בו נעשה עיקר גיבושו של ישראל לעם. התייחסות זו חוזרת כחוט השני במקרא. כך בברכת משה: "ה' מסיני בא וזרח משעיר למו" (דברים ל"ג, ב), ובדומה בשירת דבורה: "ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים. הרים נזלו מפני ה' זה סיני מפני ה' אלקי ישראל" (שופטים ה', ד-ה), וכך בנבואת חבקוק: "אלוה מתימן יבוא וקדוש מהר פארן" (חבקוק ג', ג).

מאחר שאנו מזהים את קדש בהר שעיר אנו יכולים להוסיף גם את סיומה של התקבולת בברכת משה: "ה' מסיני בא / וזרח משעיר למו / הופיע מהר פארן / ואתה מרבבת קדש" (דברים ל"ג, ב).

237. מהדורת הרב קאפט, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ב, עמ' שמח-שמט.

238. טריטוריה משותפת היא מרכיב הכרחי בהגדרת ציבור אנשים כעם. ראה: ב' נויברגר, 'מהי אומה?', בתוך: ב' נויברגר (עורך), דיפלומטיה בצל עימות: סוגיות נבחרות ביחסי החוץ של ישראל 1978-1948, תל אביב תשמ"ד, עמ' 337-314, ובעיקר עמ' 319-317; J.S. Mazzini, *The Duties of Man*, Dutton-New York 1966, p. 52.

239. ראה: א' זרטל, עם נולד, מזבח הר עיבל וראשית ישראל, תל אביב 2000, עמ' 370-372.

240. ראה: ב' רוזן, 'כלכלה וקיום בתקופת ההתנחלות', בתוך: נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה (לעיל, הערה 79), עמ' 403-416, ובעיקר עמ' 404.

היו פרשנים וחוקרים שראו את 'רבבות קדש' כמכוונות לצבא השמים וקשרו אותן לסופו של הפסוק: "אתה מרבבת קדש / מימינו אשדת למר".²⁴¹ אלא שהמבנה הכיאסטי של הפעלים בתקבולת: 'בא' ו'זרח' הופיע 'ואתה', מראה כי ארבעתם קשורים זה לזה. מאחר ששלושת הראשונים מתייחסים לאתרים גאוגרפיים, יש להבין גם את הרביעי ככזה.²⁴² נוסח המסורה קורא בפסוק 'קדש', אך החוקרים שרואים את 'רבבות קדש' כאתר גאוגרפי, מקבלים את הקריאה של תרגום השבעים קדש (καθηῆ). הביטוי 'רבבות קדש' נראה חסר משמעות, ולכן החליפוהו החוקרים בשם מובן יותר: 'מריבת קדש',²⁴³ או 'ערבות קדש'.²⁴⁴

לשיטתנו, מאחר שקדש היא פטרה יש מובן לביטוי ככתבו. אבן החול הלבנה מתצורת דיסו שבחבורת רם מכסה את ראשי ההרים סביב לפטרה. אבן זו נסדקת בהתבלותה ויוצרת נוף של אלפי כריות (ראה איור מספר 5). אכן, 'רבבות קדש'. הפסוק יוצר הקבלה בין התגלות ה' על הפסגה הבודדת של ההר במדבר פארן, הוא הר סיני, לבין התגלותו ברבבות הפסגות שבסביבת פטרה.

הישיבה הארוכה בקדש/ואדי מוסה והפעילות החינוכית/הארגונית במקום, הם הרקע ההיסטורי להזכרות של ה' בשעיר ובקדש והקבלתן לסיני. מאידך, המקורות השונים המשיחים לפי תומם ב'התגלות בקדש' מורים כי המסורת המספרת על הישיבה הארוכה בקדש/עין-מוסה היא קדומה ביותר ונראה כי יש להתייחס אליה כאל נתון היסטורי ולא כאל סיפור היסטורי.²⁴⁵

241. ראה: רש"י, אבן עזרא ורמב"ן בפירושיהם לדברים ל"ג, ב, ד"ה מרבבות קדש; F.M. Cross and D.N. Freedman, 'The blessing of Moses', *JBL* 67, 1948, pp. 191-210, esp. p. 198, n. 8; P.D. Miller, *The Divine Warrior in Early Israel (HSM 5)*, Cambridge 1975, p. 76; idem., 'Two Critical Notes on Psalm 68 and Deuteronomy 33', *Harvard Theological Review (= HTR)* 57, 1964, pp. 240-243.

242. ראה: I.L. Seeligmann, 'A psalm from pre-regal times', *VT* 14, 1964, pp. 75-92, esp. p. 76.

243. ראה: י' אהרוני, ערך 'פארן, הר פארן', *אנציקלופדיה מקראית* ו, ירושלים תשל"ב, עמ' 435; ל"א אקסלסון (לעיל, הערה 56), עמ' 48; א' רופא, 'ברכת משה, מקדש נבו ושאלת מוצא הלויים (דב' ל"ג)', בתוך: א' רופא (עורך), *מבוא לספר דברים*, ירושלים תשמ"ח, עמ' 234-249, ובעיקר עמ' 235, הערה 12; C.J. Ball, 'The blessing of Moses', *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology (= PSBA)* 18, 1896, pp. 118-137, esp. pp. 118-119; W. Beyerlin, *Herkunft und Geschichte der ältesten Sinaitraditionen*, Tubingen 1961, p. 167, n. 1.

244. ראה: א"ל זליגמן (לעיל, הערה 242), שם.

245. בהקשר היסטורי זה יש להזכיר את הצעתו של רפאל גבעון לראות את י.ה.ו. (*Yhw*) המופיע ברשימה מימי אמנחותפ ה-III וכפולתה מימי רעמסס ה-II כקשורים להר שעיר (*S'r*) (ראה:

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

קדש זניחה בתיאור המקראי של השהות במדבר. כה קטנה חשיבותו של המקום עד שכל שלושים ושבע שנות הישיבה בו צומצמו לכדי פסוק אחד (במדבר כ', א). אך זכר הישיבה הארוכה במקום נותר. עד היום, כאשר אנו עוזבים בחג את בתינו ועוברים לשבת בסוכה, אנו משחזרים את ימי הישיבה בקדש, כפי שבפסח אנו משחזרים את יציאת מצרים ובשבעות מכינים את עצמנו לקבלת התורה.

איור מספר 5: סלעי אבן חול בפטרה (צולם על ידי המחבר).

ר' גבעון, 'השושו במקורות המצריים ופרשת יציאת מצרים', בתוך: ר' גבעון [עורך], עקבות פרעה בכנען, תל אביב תשמ"ד, עמ' 69-76, ובעיקר עמ' 69; הנ"ל, 'ערי אלהינו', שם, עמ' R. Giveon, 'Toponymes Ouest-asiatiques à Soleb', VT 14, 1964, pp. 17-78-77 255, esp. p. 255; idem., *Les Bédouins Shosou des Documents Egyptiens*, [Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, Vol. 18], Leiden 1971, doc. 6a, מפתה ביותר לפתח נתון זה ולקשרו לישיבת בני ישראל בקדש. אלא שכבר הראה מיכאל אסטור כי יש לקרוא ברשימה *S'rr* ולא שעיר (*S'r*), ולזהות את מרבית האתרים בלבנון ובדרום סוריה. ראה: M.C. Astour, 'Yahweh in Egyptian Topographic Lists', in: M. Gorg and E. Pusch (eds.), *Festschrift Elmar Edel* 12, Bamberg 1979, pp. 17-34

קדש בספר בראשית

שלוש פעמים נזכרת קדש בספר בראשית, וכולן בסיפורים הקשורים לאברהם: מסלול מלחמת כדרלעמר (בראשית י"ד, א-כד), פירוט מיקום באר לחי ראי (שם ט"ז, יד) ותיאור ישיבת אברהם בדרום (שם כ', א). היו שראו בכל קדש שבפסוקים אלו מקום שונה.²⁴⁶ אפילו רמב"ן שהפריד בין קדש לקדש ברנע במסלול יציאת מצרים, ראה את אזכורי קדש שבספר בראשית כמתייחסים לקדש ברנע.²⁴⁷ שיטתנו מתייחדת בכך שהיא תמיד מזהה סתם קדש בפטרה.²⁴⁸

וישבו ויבאו אל עין משפט היא קדש (בראשית י"ד, ז) - מסלול הקרבות של כדרלעמר הוביל מעילם דרך סוריה ומזרח הירדן ועד 'איל פראן'. המשך מסע המלחמה הביא את המלכים לשדה הקרב שבאזור ים המלח והדרך לשם עברה בעין משפט היא קדש'. המחקר המודרני מזהה את קדש בעין קודיראת ואת איל פארן באילת (ראה איור מספר 6).²⁴⁹ זיהויים אלו מציבים מספר שאלות על מסלול הקרבות:

א. מה ההיגיון האסטרטגי במסע צבאי לעין קודיראת שבסיני בעוד שדה הקרב נמצא באזור ים המלח?²⁵⁰

ב. ההגדרה הגאוגרפית של המקרא 'איל פארן' היא: 'אשר על המדבר'. קשה לקבל הגדרה זו כמכוונת לאילת אשר על הים.

ג. כשהגיע המסע עד 'איל פארן' מציין הכתוב את המשכו במילים 'וישבו ויבואו', כלומר, פנו לאחור. גם אם היה אפשר לזהות את 'איל פארן' עם אילת, לא ניתן לקבל את המשך המסלול לעבר עין קודיראת כפנייה לאחור.

246. ראה: 'חדושי רבנו קרשקש, המיוחסים לריטב"א ונדפסו על שמו' (לעיל, הערה 177), שם.

247. ראה: רמב"ן בפירושו על בראשית י"ד, ז, ד"ה אל עין משפט.

248. בר-דרומא הפריד בין קדש ברנע לבין קדש/עין משפט שבבראשית ובין עין משפט לבין קדש של מסלול יוצאי מצרים. את קדש/עין משפט הוא ממוקם בערבה מדרום לים המלח מבלי לקבוע לה מקום מדויק. ראה: ח' בר-דרומא (לעיל, הערה 15), עמ' 159-162, 531, 590-591. כך גם יואל בן-נון ושמואל איזאקס. ראה: י' בן-נון (לעיל, הערה 9), עמ' 36, אך לא במפה שם עמ' 35; ש' איזאקס (לעיל, הערה 16), עמ' 24.

249. ראה: י' אהרוני, ארץ-ישראל (לעיל, הערה 44), עמ' 42, 115; הנ"ל, ערך 'פארן, מדבר פארן' (לעיל, הערה 101), עמ' 432; ז' קלאי (לעיל, הערה 94), עמ' 157; י' בן-נון (לעיל, הערה 9), עמ' 36.

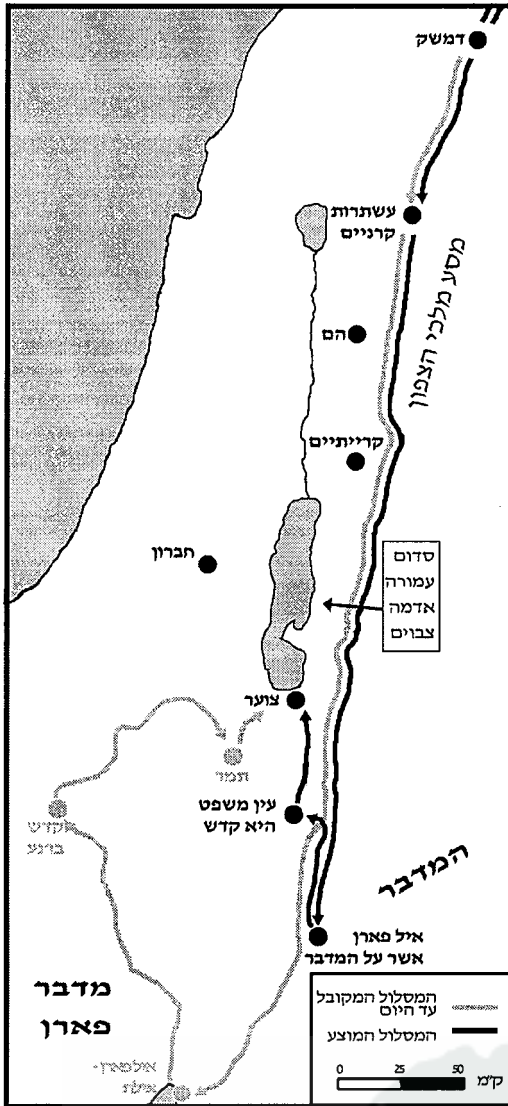
250. מוסיל כבר הצביע על חוסר ההיגיון שבמסלול זה. ראה: א' מוסיל (לעיל, הערה 11).

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ד. הדרך הישירה המקשרת את דרך המלך שממזרת הירדן עם עין קודיראת ומצרים, עוברת בוואדי דנה ובנחל צין (ראה איור מספר 1).²⁵¹ אם כן, מדוע לא נעשה שימוש בדרך זו ולשם מה הגיע מסע המלחמה עד אילת?

איור מספר 6: מסלול הקרבות של כדרלעמר.

251. לתיאור הדרך ממצרים דרך סיני, קדש ברנע ונחל צין עד להר שער, ראה: 'אהרונ', 'דרכים עתיקות בנגב' (לעיל, הערה 92), עמ' 11; הנ"ל, 'ארץ-ישראל (לעיל, הערה 44), עמ' 45 מפה 3. הדרך מסומנת במספר 21. על חשיבותה של דרך זו, ראה: 'נ' גליק (לעיל, הערה 55), עמ' 145-146 W.F. Albright, *The Archaeology of Palestine and the Bible*, Cambridge; 1974³, p. 142.

רשימת השאלות מתארכת אם רואים את מסע המלחמה כמכוון ליצירת אימפריה מזרח תיכונית,²⁵² שהלוא מסע ההשתלטות על השטח צריך היה להדגיש את השטח הנכבש ולא להתרכז באתרי דרך, תהיה חשיבותם גדולה ככל שתהיה?! אם כך, מדוע מסרטט מסע כדרלעמר את 'דרך המלך' שממזרח לירדן?

לשיטתנו הסיפור אינו מתאר מסע מלחמה המגיע אל קדש ברנע/עין קודיראת אלא אל קדש/עין מוסה. לפיכך אין סיבה לזהות את 'איל פארן' עם אילת וניתן לקבל את עדותו של אוסביוס הממקם אותה במרחק של שלושה ימים מזרחה מאילת.²⁵³ בכך נפתרות כל הבעיות דלעיל. 'איל פארן' אכן נמצאת 'על המדבר' - מדבר ערב, והיא הנקודה הרחוקה ביותר במסע המלחמה של כדרלעמר. ממנה שבו הלוחמים על עקבותיהם עד אזור מעאן של היום, שם פנו ובאו 'אל עין משפט היא קדש' היא עין מוסה דהיום,²⁵⁴ הנמצאת על הדרך הקצרה והמהירה ביותר אל שדה הקרב אשר באזור ים המלח (ראה איור מספר 6). בנקיטת מסלול זה הצליח כדרלעמר להפתיע את ברית מלכי הכיכר בהגיעו מכיוון לא צפוי.

רשימת האתרים שבמסלול והגעתו של כדרלעמר עד 'איל פארן' אשר על המדבר מורים על מגמת הקרב: לא כיבוש שטחים, כי אם שליטה על דרך הלבונה שבין ערב למסופוטמיה.²⁵⁵ לפי הסיפור נראה כי קואליציית 'מלכי הכיכר', הסמוכה לדרך הבשמים, סיכנה את המסחר בדרך ואולי הפריעה להתנהלותו, דבר שאילץ את

252. רוליסון ראה את מסע המלחמה כמכוון ליצירת אימפריה המשתרעת מהרי הזגרוס ועד סיני בואכה מצרים. אולברייט הסתפק באימפריה המשתרעת על מסופוטמיה וסוריה, ותחום השפעתה מגיע עד סיני. ראה: G. Rawlison, *The Five Great Monarchies of the Eastern World I*, New York 1883, p. 177; W.F. Albright, 'The Historical Background of Genesis XIV', *JSOR* 10, 1926, 3-4, pp. 261, 268; הנ"ל (לעיל, הערה 9). בעמ' 50, הערה 68 אולברייט רומז על קשר אפשרי בין התמוטטות השושלת ה"ב ומסע כדרלעמר.

253. ראה: אוסביוס, *אונומסטיקון*, 'פארן' (מהד' קלוטרמאן, עמ' 166, שורות 13-19).

254. את המילים 'וישבו ויבאו אל עין משפט' מתרגם אונקלוס: 'ותבו ואתו למישר פלוג דינא'. רמב"ן בפירושו לפסוק זה מפרש את תרגום אונקלוס ומציע כי הכוונה למקום פלגי מים, וכי היה מישור נאה מעותד למלכים'. אכן, במאה הראשונה לספירה, בימיו של אונקלוס, הייתה פטרה בשיא פריחתה, והעיר על אמות המים הרבות שבה התאימה לתיאור זה. קדש ברנע לעומתה מעולם לא התאימה לתיאור.

255. על כיוון כזה של המסע ראה: F. Tuch, 'Remarks on Gen. XIV', *Journal of Sacred Literature*, July 1848, p. 82. על סחר הבשמים בין ערב ומסופוטמיה ראה: מ' אילת, קשרי כלכלה בין ארצות המקרא, ירושלים תשל"ז, עמ' 123-98; M. Liverani, 'Early Caravan Trade between South-Arabia and Mesopotamia', *Yemen, Studi archeologici, Storici e Filologici sull' Arabia I*, Roma 1992, pp. 111-115.

ישב בין קדש ובין שור (בראשית כ', א) - מאחר ש'שור' מכוון לביצורי הגבול המצריים במזרח הדלתא,²⁵⁷ הבינו החוקרים שהפסוק מתייחס לצפון סיני, מקדש [ברנע] ועד גבול מצרים.²⁵⁸ לשיטתנו הפסוק מדבר על קדש/עין מוסה ולכן הוא מכוון לסעיף המערבי של דרך הלבונה המחבר בין פטרה ומצרים. ראייה זו של הדברים משיבה אל שולחן הדיונים את השערתו של גורדון כי אברהם היה 'נשיא שיירות' שהגיע מאור [כשדים] והשתלב בסחר בין כנען ומצרים.²⁵⁹ תאוריה זו זכתה לפיתוח נוסף על ידי אולברייט אך כמעט כל סעיפיה הופרכו מאוחר יותר.²⁶⁰ למעשה כל שנותר מהתאוריה היא ההנחה כי בין העברים (ח'בירו) היו גם כאלה שעסקו במסחר.²⁶¹ לשיטתנו הסיפור על אברהם עוסק באחד מאותם עברים שעסקו במסחר, כנראה בסחר הבשמים בין קדש/פטרה למצרים.

על כן קרא לבאר באר לחי ראי הנה בין קדש ובין ברד (בראשית ט"ז, יד) - עד היום טרם הציעו החוקרים מיקום מספק לא לברד ולא לבאר לחי ראי.²⁶² מצפון לפטרה נמצא רובע המסחר של העיר הנבטית המכונה בפי המטיילים 'פטרה הקטנה'. במפות הוא מופיע בשם ביידא, ובפי תושבי האזור נקרא המקום: 'סיק אל בארד'.²⁶³ לשיטתנו יש לחפש את באר לחי רואי בין קדש/עין מוסה לבין סיק אל בארד. ואמנם, על הדרך המקשרת את עין מוסה/קדש עם סיק אל בארד נמצא הכפר הנוש 'ח' (ראה איור מספר 4). יוסף ברסלבסקי, בדו"ח מסע בירדן 1924, קורא

256. אם כך אין לראות את הסיפור כמעניק לאברהם חזקה בארץ כיורשם של כדרלעמר ובעלי בריתו. כמו כן אין לראות בו את מסלול יציאת מצרים בכיוון הפוך. על מגמות אלו בפרשנות ובהיסטוריה של ההיסטוריוגרפיה, ראה: ז' קלאי (לעיל, הערה 94), עמ' 125, 164-168.

257. ראה: י' אהרוני, **ארץ-ישראל** (לעיל, הערה 44), עמ' 8.

258. ראה: י' אהרוני, **אטלס** (לעיל, הערה 44) עמ' 28, מפות 25-26.

259. ראה: C.H. Gordon, 'Abraham and the Merchants of Ura', *JNES* 17, 1958, pp. 28-31.

260. סיכום מאמרו של אולברייט וסיכום הביקורת ראה: T.L. Thompson, *The Historicity of the Patriarchal Narratives, The Quest for the Historical Abraham* (BZAW 133), Berlin-New York 1974, pp. 172-186. רשימת מאמרו של אולברייט בנושא, ראה: שם, עמ' 173, הערה 9. עיקר מאמרי הביקורת, ראה: שם, עמ' 174, הערות 14-17.

261. ראה: ת"ל תומפסון (לעיל, הערה 260), עמ' 185.

262. ראה: ל"א אקסלסון (לעיל, הערה 56), עמ' 92, הערה 42.

263. אדוארד פאלמר קורא למקום 'אל-בארד'. ראה: א"ה פאלמר (לעיל, הערה 11), עמ' 377-379. נלסון גליק קורא למקום 'אל-בארד'. ראה: נ' גליק (לעיל, הערה 55), עמ' 151. גם כיום ניתן לשמוע מתושבי המקום את שתי דרכי הביטוי. שתייהן מובנן קר אך הנקיק המדובר אינו יותר קריר משאר הנקיקים בסביבה. ונראה שהשם משמר שם קדום.

למקום עין-אל-חי.²⁶⁴ ייתכן שנתון זה היה לפני אוסביוס כשקבע כי 'באר הגר' נמצאת בין קדש ובין ברד.²⁶⁵ הקשר ה'בראשיתי' של אברהם אל פטרה וסביבתה מסביר כיצד התגלגלה אל המסורת המקומית האמונה כי הבמה בראש ג'בל אל-מד'בח (ראה איור מספר 7) היא מקום עקדת ישמעאל.

סיכום

בעקבות רמב"ן סרטטנו במאמר זה שיטה כוללנית להתייחסות לקדש - קדש ברנע: כל קדש ברנע מתייחסת לעין קודיראת שבסיני וכל קדש הנה פטרה. לפי כללי הקיצור כשנוספת לשם ה"א המגמה נהפכות הן קדש והן קדש ברנע ל'קדשה'. לכן תהא הבנת 'קדשה' תלויה בהקשר בו היא מוזכרת. 'קדשה' שבפרשת המרגלים (במדבר י"ג, כו) היא קדש ברנע ואילו 'קדשה' שבסיפור יפתח הגלעדי (שופטים י"א, טז) היא קדש.

הפרדת קדש מקדש ברנע מבהירה את הרקע הגאוגרפי של פסוקים רבים שעד כה נהוג היה לשכתבם. מתברר שאדום והר שעיר מקומם בדרום ירדן, ומדבר צין

איור מספר 7: הבמה שבראש ג'בל אל-מד'בח.

264. ראה: י' ברסלבסקי (לעיל, הערה 49), עמ' 216.

265. ראה: אוסביוס, אונומסטיקון, 'ברד' (מהד' קלוסטרמאן, עמ' 42, שורה 18).

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

הנו המדרון המערבי של הר שעיר היורד אל הערבה. כך מתחוויר מדוע התרגומים הארמיים ומקורות חז"ל ממקמים את רקם/קדש מחוץ לגבולות ארץ ישראל, בעוד שרקם גיא/קדש ברנע הנה בתוך הגבול. הנתונים הגאוגרפיים-היסטוריים של רקם מאפשרים לזהות את רקם/קדש בתחום הכללי של פטרה. בסמיכות לפטרה קיימים מספר אתרים אדומיים, כגון אום אל-ביארה אותו יש לזהות עם רקם, ואתר טאוילן שאותו או את מקום חניית בני ישראל ליד עין מוסה אנו מציעים לזהות עם קדש.

פרשת המרגלים הוכיחה כי יוצאי מצרים אינם כשירים לכיבוש הארץ והמסע פנה מזרחה לעבר הר שעיר. ניסיון הפלישה לארץ לאחר מעשה המרגלים לא היה בקדש ברנע אלא בערבה, לפני העלייה להר שעיר. בזמן מסע בני ישראל טרם הייתה אום אל-ביארה/רקם מיושבת, אך באתר טאוילן ישבו אדומים ישיבת ארעי. השליט המקומי 'אלוף קדש' שהמקרא מכנהו 'מלך אדום', לא אפשר לישראל לחדור אל תוך תחומי הר שעיר. לכן התבסס מחנה ישראל בסמיכות למעיין הידוע היום כ'עין מוסה'. את עיקר שנות הנדודים, למעלה משלושים ושבע שנים, בילו בני ישראל במקום. יוצאי מצרים עסקו באותן שנים בחקלאות ובמרעה. במהלך הזמן ננטשו אהלי הנדודים לטובת סוכות. השהות הארוכה בקדש/עין מוסה מסביב לאוהל מועד ותחת הנהגתו של משה אפשרה לגבש את יוצאי מצרים לעם. שהות זו היא הבסיס לפסוקים השונים הקושרים את אלוקי ישראל לשעיר.

הפרדת קדש מקדש ברנע מאפשרת להבין את הפסוקים ככתבם, פותרת את הסתירות לכאורה שהיו בתיאור מסעי בני ישראל ואינה יוצרת כל בעיה טקסטואלית חדשה. הפרדה זו מאפשרת לקרוא בתורה תיאור רציף א-נסי של המסע במדבר ושל תהליך התגבשות ישראל לעם.